

הרב יהושע מונדשיין

ירושלים תובב"א

לאוצר החכמה

הספר 'חמדת ימים' וגדולי החסידות

במאמרו "יחסם של גדולי החסידות לספר חמדת ימים" (גל' ו, עמ' לד ואילך), מתמודד הרב נחום גרינוואלד עם הטוענים שהיתה לס' חמד"י השפעה רבה על המנהגים שפשטו בתפוצות ישראל בכלל ובקהל חסידים בפרט, וכן משתדל הוא לתאר את גדולי החסידות כמי שדחו ושללו את החמד"י מכל וכל.

במאמר עצמו מושקעות בקיאות גדולה, חכמה ומלאכה; דא עקא, נראה שהלהיטות המגמתית והנטייה המוצהרת מראש מקלקלות את השורה, פוגמות באמינותו ומעמידות את מסקנותיו בספק גדול.

הפרקים הראשונים במאמרי באים להדגים את עיוותה המגמתי של האמת.

יחסו של הרבי מליובאוויטש זצ"ל

הדוגמה הראשונה שהזכרה לנגד עיני: בעמ' לח טוען רנ"ג, שלעומת ההתעלמות המוחלטת מהחמד"י בדורות הראשונים של חסידות חב"ד, נמצאה לו "התייחסות מפורשת בשלילת הספר" בכתביו של כ"ק אדמו"ר זצוקלל"ה מליובאוויטש. אך שלא כמנהגו עם רוב המקורות (דהיינו המקורות לשלילת החמד"י. ודו"ק), כאן אין רנ"ג מצטט את המקור, אלא מרמז אליו בלבד: אגרות קודש ח מכתב ב'תסט.

ניתי ספר ונחזי; את מכתבו זה (שם, עמ' רכג) כתב האדמו"ר במענה למי ששאל אודות לימוד הקבלה בכלל, והלימוד בס' חמד"י בפרט. ועל כך משיב לו הרבי שבנוגע לס' חמדת הימים יש סברות חלוקות "וכיון שלע"ע לא מצאתיו מובא בספרי רבותינו נשיאינו הק', הרי לאידך גיסא מה לו להתחיל לימוד הקבלה דוקא מספרים כאלו שיש חילוקי דיעות אודותם. ובפרט שכבר עוררתי על ההכרח ללמוד תורת החסידות שבה נכללה ג"כ חכמת הקבלה ודוקא על ידה נשמרים מלטעות ח"ו בחכמת האמת" וכו'.

הלכך יקרא "התייחסות מפורשת בשלילת הספר"? הרבי אינו שולל בהחלטיות את לימוד הספר, אלא רק מיעץ לשואל, "מה לו להתחיל לימוד הקבלה דוקא מספרים כאלו שיש חילוקי דיעות אודותם". הרבי אפילו אינו קובע בנחרצות שהספר אינו מובא בספריהם של אדמו"רי חב"ד, אלא רק "שלעת-עתה לא מצאתיו" בספריהם, כאומר, אין זה מופרך שהספר אמנם מובא בספרי חב"ד אלא שנעלם ממנו. לבסוף מביע הרבי את דעתו, שבכלל עדיף ללמוד חסידות ולהימנע מלימוד הקבלה (יעו"ש בהמשך מכתבו).

קשה לי לראות את המכתב הזה משתלב בצורה כלשהי בפרק הקובע שגדולי החסידות פסלו את החמד"י.

האם גדולי החסידות קבלו את האמור ב'שבחי הבעש"ט'?

"עדות ידועה נגד הספר" מצויה בס' 'שבחי הבעש"ט' (המצוטט בעמ' לו); רנ"ג אינו מתעלם מהקשיים והפירוכות המערערים לחלוטין את אמינותו של הסיפור, אבל כל אלו אינם מפריעים לו להגיע למסקנה, שבגלל שבדרך-כלל הסיפורים שב'שבחי הבעש"ט' אמיתיים הם "לכן כמעט ברור שגרעין הסיפור נכון הוא, וספר חמדת ימים פסול היה בעיני ראשי החסידות". כלומר, הסיפור כפי שהוא מסופר ב'שבחי הבעש"ט' אין לו יסוד, אבל רוחו אמיתית היא.

מן הענין להשוות בין מסקנתו הקיצונית של רנ"ג מסיפור זה, ש"ספר חמדת ימים פסול היה בעיני ראשי החסידות", לבין מסקנתו המתונה של הרה"ק ממונקאטש (במאמרו 'משיב מפני הכבוד'): "ראה דהמעשה הנז' בשם רבינו הבעש"ט זי"ע הוא אמת, כי לא שמענו מכל תלמידי הבעש"ט ותלמידיהם הבאים אחריהם, שיחזיקו לידבק נפשם בהס' חה"י. עכ"ל. מה רב המרחק בין "ספר פסול" לבין ספר שלא החזיקו לידבק נפשם בו!

מה ראינו באותו סיפור? שהבעל שם טוב ראה את החמד"י על שולחנו של בעל ה'תולדות יעקב יוסף' ואמר עליו שהוא ספר פסול, "ולקחו סמרטוט בזויה וכרכו אותו ונתנו אותו תחת השלחן".

מי שנותן אימון בסיפור זה, ראוי לו שלא יחזיק בביתו "ספר פסול" זה. להלן גיוכח ממסורות נאמנות, שאכן היו מגדולי החסידות שהספר היה בביתם וגם קבעו בו עיונם. אוסיף עליהם עתה ידיעה אודות ספרייתו של אדמו"ר שהקטלוג שלה מצוי בידינו.

קיימת רשימה מפורטת של הספרים שהיו בספרייתו של כ"ק אדמו"ר הרש"ב מליובאוויטש, ומהדורות החמד"י מיוצגות בה בצורה מרשימה: אדמיר תצ"א (כרך אחד), אדמיר תצ"ב (שלושה כרכים), קושטא תצ"ז (כרך אחד), זאלקווי תק"ג (שני כרכים), ליזארנא תקי"ב (כרך אחד), ליזארנא תקכ"ג (ארבעה כרכים), ליזארנא תקכ"ד (כרך אחד).

אסופה זו מורה בבירור על הענין שגילה מאספה בס' חמד"י. ספרייתו של אדמו"ר הרש"ב כוללת אך ורק ספרים תורניים, ולא כספרייתו של אדמו"ר הרי"צ שנועדה לציבור הרחב ומשום כך באו בה גם ספרים שאינם על טהרת הקודש.¹

יחסו של בעל ה'עטרת צבי' מזידיטשוב זצ"ל

מ"עדות ידועה" זו של שבחי הבעש"ט עובר רנ"ג (בעמ' לו) לדעתם הידועה של חצר זידיטשוב וקאמארנא נגד ספר זה. אין במאמרו ציון מדויק למקור השמועה, אך מסתבר שהכוונה לכל השמועות שכבר נאספו בפרק "יחס החסידים לספר חמדת ימים" שב'תעלומת ספר' (עמ' 137 ואילך). ושם נאמר, שהיחיד שמביע בפירוש את דעתו לפסול את 'חמדת ימים' הוא האדמו"ר ר' יצחק אייזיק מקומרנא זי"ע (יער"ש).

1. על ספרייתו של אדמו"ר הרש"ב נאמר (אגרות-קודש מוהרי"צ, א, עמ' תקלח): אוצר הספרים הליובאוויטשי הוא מיוחד במינו. הננו רק ספרי קדש בלבד בלי עירוב ספרות (גם האורטודוקסית) וענייני חול. על סוגי הספרים שנאספו לספרייתו של אדמו"ר הרי"צ, ראה בספרו של הרה"ת ר' שלום דובער לוי "ספריית ליובאוויטש" (ברוקלין תשנ"ג), עמ' צג ואילך.

באשר לחצר זידיטשוב, מובאות שם שלוש שמועות:

[א] בשם הרה"ק ממונקאטש ב"מאמר משיב מפני הכבוד, וז"ל: שמעתי ממגידי אמת שהכירו עוד את הגה"ק המקובל אלקי מהרצ"ה מזידיטשוב זי"ע, כי דרכו הי' בעת למדו הזוה"ק עם מקדש מלך וכשהגיע למקום שהביא במק"מ את חה"י דילג על הד"ה או על כל הענין, ואמר, בהדי' הוצא לקה כרבא. וכן נראה שרמז זה בספריו ז"ל ובעטרת צבי כתב שהמק"מ הביא בשם ס' פלוני. עכ"ל. דבריהם של ה"מגידי אמת" נסתרים מיניה וביה, שהרי תוך כדי דיבור כותב הוא שבעט"צ מובאים ציטוטים מקטעים שבהם מביא המק"מ את הח"י, ואיך נקבל את שמועתם שבעל העט"צ היה מדלג בלימודו על הקטעים הללו? (וראה עוד להלן באות [ג]).

[ב] בשם ר"י בערגער (בתוספות לספרו 'עשר קדושות'), בשם רד"צ זעהמאן, בשם חותנו רי"מ אבד"ק פרעמיסלא, בשם אביו הר"ר גרשון אבד"ק אוליגוב, שפעם אחת אמר לו הרה"ק מזידיטשוב להר"ר גרשון הנ"ל שלא יקנה את הס' חמד"י, אך אחרי כמה שנים אמר שיקנה, באמרו: "האם אחר זמן רב כזה לא היה לו עוד תיקון"?

[ג] ר"י בערגער מוסיף וכותב, שהרה"ק מזידיטשוב מביאו בספרו 'עטרת צבי' בכמה מקומות: (א) בפ' וישלח, המק"מ בשם ספר ח"י; (ב) בפ' יתרו, ס' פלוני המק"מ הביאו; (ג) בפ' תרומה, המק"מ מביא בשם ס' פלוני; (ד) בפ' אמור, המק"מ בשם ספר פלוני.

מצינו בציטוטים אלו שהספר מובא פעם אחת בר"ת ח"י, ושלוש פעמים בכינוי 'ספר פלוני'. מה פשר השינוי ביניהם? מדוע זה "שכח" בעל העט"צ פעם אחת להסוות את החמד"י בכינוי 'ספר פלוני'?

הפתרון מצוי בעט"צ מהדורת לבוב תרל"א, שבסופו נדפסו "הגהות והוספות.. מה שהי' בכת"י קודש של הרב המחבר זלה"ה", ושם תוקן נוסח המשפט דלעיל [אות (ג)] מפ' תרומה, בזה"ל: ¹²³⁴⁵⁶⁷ [אות ח"י] המק"מ מביא בשם ספר ח"י. ותיבת פלוני נמחק. עכ"ל. כלומר: בעל העט"צ כתב 'ספר ח"י', והמדפיסים הם אלו ששינו ל'ספר פלוני'.

מכיון שעניינו הרואות שתי פעמים שבהם כתב בעל העט"צ 'ספר ח"י', ועניינו הרואות שהמדפיסים שינו מכפי שמצאו בכתה"י, הרי דעת לנבון נקל שהמחבר כתב תמיד 'ספר ח"י' והכינוי 'ספר פלוני' לא ממנו יצא אלא מהמדפיסים.

לסיכום: בכל שלושת המקורות הללו אין שום דבר של ממש שיאשש את הדיעה שבבית זידיטשוב נפסל החמד"י ונשלל מכל וכל.

הרה"ק ר"י מסטנוב תלמיד הבעש"ט

בספרו 'תפארת ישראל' (תחילת פ' אמור) כותב הרה"ק ר' ישראל מסטנוב בזה"ל: אח"כ מצאתי בספר חמדת הימים כדברי אך באופן אחר, ושמחתי שכוונתי לדברי הגדולים. עכ"ל.²

2. בהתייחסותו לדברים אלו (בהע' 9) נמנע רנ"ג מלצטט אותם בלשונם (שלא כמו במובאה ה"פשוטת" שבס' 'סוד האמונה', המצוטטת אצלו כלשונה), אולי מפני שהם מבטאים "חס חס" מדי, לטעמו, אל החמד"י.

מה יעשה רנ"ג לתלמיד הבעש"ט שלא נרתע מביטוי "אוהד" שכזה? אמחנו מספרי! לדבריו, הוא "אכן הזדהה כתלמיד של הבעש"ט הק', מכל מקום אינו נחשב מהדמויות הידועות והמרכזיות של החסידות!" (עמ' לו הע' 9).

רנ"ג אינו טורח לקבוע כללים שעל-פיהם נוכל גם אנחנו להחליט, מי נחשב "דמות ידועה ומרכזית בחסידות" ומי אינו זוכה לזה. לענ"ד, אין לך אופן שבו יסווגו תלמידי הבעש"ט, שעל-פיו לא יהיה הרה"ק הנ"ל נמנה עם עשרת התלמידים הראשונים, אם לא למעלה מזה!

"ארי שבחבורה חבורת הבעש"ט הק'" קורא עליו הרה"ק רא"י מסדיגורא בנו של קדוש ישראל מרוז'ין (בהסכמתו לספר); "ארי שבחבורה חבורת הבעש"ט הק' והנורא" (הסכמת מוהר"ר יחיאל מיכל מגלינא); הרה"ג מו"ה יוסף שאול נאטאנזאהן שהיו לו ידיעות אישיות רבות אודות בעל ה'תפארת ישראל' (שקבלם מחו"ז שהיה אבד"ק סטנוב) כותב עליו בהסכמתו, בין שאר מעשי תקפו וגבורתו: "זהו מחברייא קדישא חבורת הבעש"ט הק' נבג"מ"; "נראין הדברים שהם על מוסדי ודרך רבינו מרן הריב"ש טוב נתייסדו.. בפרט שהעידו גדולי זמנינו ששימש את אור שבעת הימים מרן הקדוש הריב"ש טוב.. ועל פי דרכים קדושים שהורנו מרן הריב"ש טוב הק'.." (הסכמת הרה"ק ר' אייזיק מקומרנא); "המחבר הקדוש אשר היה דור א' לפני, אשר שמעתי מאנשים גדולים אנשי השם כי היה מחברייא קדישא של הבעש"ט הקדוש נבג"מ והיה חביב עליו במאוד מאוד" (הסכמת מוהר"ר שניאור זלמן לערנער אבד"ק קאמיניץ).

הבאתי רק מהעדויות המפרשות את עובדת היותו "חד מן חברייא" ו"ארי שבחבורה", ועוד מובאות בראש הספר עדויות מוצקות על יחסו של הבעש"ט הק' אליו, כגון: "בעת שהיה יושב הבעל ש"ט בסעודת שבת עם תלמידיו הקדושים ובתוכם הרב הגאון המחבר קדוש ישראל, והיה מחבב אותו בחיבה יתירה נודעת כאשר יחבב אב לבין יחידו ילד שעשועים ברוב אהבה וחיבה" (הסכמת מוהר"ר ישעיה שור אבד"ק יאס, ומצ"פ לק"ק סאטינאב).

הוא גם זכה לקירוב מהבעש"ט, אשר לא ידוע אם עוד משהו מהתלמידים זכה בדומה לו; שכן כותב מוהר"ר אריה ליביש בליחאווער אבד"ק זאסלב: סיפר לי זקן אחד איש אמונים בימי חרפי בסאטנאב, אשר זקינו הגאון [בעל ה'תפארת ישראל'] זלה"ה ברח פעם אחת מפני איזו עלילה מסאטנאב לק"ק מעזבוז, ויאספהו הקדוש הבעש"ט אל ביתו, וישב אתו כמה חדשים בעלית קיר קטנה. ובכל יום ויום אכלו הקדושים האלה סעודת צהרים, כי סעודת ערב לא אכל הבעש"ט.³ לאור כל זאת, מקום אין בראשנו לקבל את מגמתו של רנ"ג למיעוט דמותו של הרה"ק מסטנוב בעל ה'תפארת ישראל', ולהאמין שידיעותיו אודות השקפותיהם של רבותיו הק' פחותות היו משל "התלמידים המובהקים" (כהגדרתו של רנ"ג).

לעומת השתקת המובאה מדברי ה'תפארת ישראל', טורח רנ"ג לצטט באריכות את האמור בהקדמת ס' 'דרכי החיים' מר' יוסף מו"ץ בטשעהרין, "נין ונכד לרבי אברהם ראבינצקער מתלמידי הבעש"ט" ("שהשתייך כנראה לחוגי חסידות טשערנאביל"), בגנותו של החמד"י, ומסיק רנ"ג: "יש להניח שדבריו לא נכתבו בחלל ריק, אלא בוודאי הוא משקף את הרקע החסידי ממנו בא".

3. מכתב זה נעתק ב'מבוא' לס' שבחי הבעש"ט מהדורת ר"ב מינק, עמ' 41 ואילך (תודתי להר"ר משה אייזיק בלוי שי'

הגע בנפשך: על דבריו של בעל ה'תפארת ישראל' - "ארי שבחבורה חבורת הבעש"ט הק" - אומר רנ"ג, ש"דעתו לא משקפת את דעת רבותיו הק' שלא היה מודע לה", ואילו ר' יוסף מטשעהרין (שרנ"ג אף אינו יודע בוודאות לאיזה חוג חסידים השתייך, אלא רק) שהיה "נין ונכד לרבי אברהם ראבינצקער מתלמידי הבעש"ט" (האם תלמיד מסתורי זה נחשב "מהדמויות הידועות והמרכזיות של החסידות"?), דוקא הוא זה ש"משקף את הרקע החסידי ממנו בא", ודבריו מקובלים על רנ"ג יותר מדבריו של תלמיד הבעש"ט! יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא!

¹²³⁴⁵⁶⁷

שני מקורות בלבד לייחס החיובי של החסידים?

כותב רנ"ג (בעמ' לו הע' 9): "אלו שניסו לטעון שהחמדת ימים הי' מקובל בתנועת החסידות מיסוד הבעש"ט, הביאו בעיקר שתי הוכחות: הוא מוזכר בספרו של רבי ברוך מקוסוב בעל יסוד העבודה ויסוד האמונה.. ובספרו של רבי ישראל מסטנוב.. פלא שמחברים שונים ניסו לקבוע באופן מאולץ יחס חיובי של החסידים לספר הנ"ל על פי שני מקורות בודדים! מלבד זאת יש לציין לשני מקורות מאוחרים. בספר דרך צדיקים.. מביא מהרה"ק הרמ"ש מפאריסוב שהגן על החמדת ימים עיי"ש. וכן מביאים בשם צדיקי בית סיגוט, ראה בספרים המצוינים בהערה ו". עכ"ל.

דבריו אלו תמוהים מתחילתם ועד סופם; ראשון הטוענים לייחס החיובי של החסידים אל החמד"י, הוא הס' 'תעלומת ספר' (בפרק "יחס החסידים לספר חמדת ימים"), והוא כבר מביא שם - בנוסף לשני המקורות הנ"ל - גם את הס' 'דרך צדיקים' שרנ"ג מוסיף לציין אליו כאן, אך לא רק לענין דעתו של הרה"ק רמ"ש מפאריסוב, אלא גם לענין דבריו של הרה"ק ר' צדוק הכהן מלובלין שהוכיח שהמגיד מקאזין היה מסתכל בס' חמד"י (והוא גם מזכירו במפורש בספרו 'רמזי ישראל' - ראה בקובץ 'בית אהרן וישראל', גל' קיב, עמ' קסד). כמו"כ מובאות שם עוד כמה שמועות חיוביות, המבוססות לא פחות מהשמועות השליליות המובאות במאמרו של רנ"ג.

עוד מרמז כאן רנ"ג בהבלעה לשמועות המובאות "בשם צדיקי בית סיגוט", ומוסיף ציון סתמי ל"ספרים המצוינים בהערה ו".

מי שיטרח לבדוק במקורות הרבים שבהע' ו, יגיע ביגיעה רבה לס' 'נטעי גבריאלי', שם כותב המחבר הר"ר גבריאלי צינגער שליט"א: וסיפר לי כ"ק אדמו"ר [מוהר"ר יקותיאל יהודה הלברשטאם] מצאנו קלויזנבורג שליט"א, שחמיו מזו"ר הגה"ק בעל 'עצי חיים' זצ"ל החזיק ספר חמדת הימים בין ספרי תלמידי הבעש"ט, שהיה מעיין בו תמיד. עכ"ל.

ובמקור נוסף (ס' 'ויגד משה' על הגש"פ): שמעתי מהגה"צ רמ"ט [=ר' משה טייטלבוים] מסיגעט, שהיה להם בירושה ספר תה"י מעזבון הספרים של הגה"ק בעל 'ישמח משה'. עכ"ל.⁵

4. ביגיעה רבה, שכן רנ"ג מרחיק עדותו לחלק של הל' חנוכה, ובמהדורת תשמ"ד דוקא (כי לדבריו הושמט פרק זה מהמהדורות המאוחרות), ברם הדברים אינם מצויים כלל בהל' חנוכה (לא במהדורת תשמ"ד ולא במהדורה אחרת), אלא בחלק של הל' ט"ו בשבט (ראיתי את מהדורת תשמ"ו ותשנ"ב, ואיני יודע אם אמנם נשמט מהמהדורות אחרות).

5. בקובץ 'בית אהרן וישראל' (גל' קיב עמ' קסה) מובא בשם האדמו"ר מוהרי"ט מסאטמר, כי הס' חמד"י לא היה אצל אביו הסדושת יר"ט. והבוחר יבחר.

סבורני שראויות הן שמועות אלו שידונו בהן בכובד ראש ולא בהבלעה וברמיזה בעלמא, ואולי ניתן אפילו להגיע למסקנה ה"לא נעימה", ובסגנון לשונו של רנ"ג: "יש להניח שדבריהם לא נאמרו בחלל ריק, אלא בוודאי הם משקפים את הרקע החסידי שממנו הם באים".

עוד שתי שמועות מובאות במאמרו של רנ"ג (בעמ' סב):

האחת בשם הרה"ק מראפשיץ זי"ע "שהגיד כי מיום שהיה צדיק אחד בעולם.. מאז והלאה הותר להחזיק בהס' חה"י, כי הצדיק הנז' הי' גלגול נשמתו ובגודל עבודתו תיקן במה שנכשל המחבר חה"י".

גדולי החסידות

והשנית ממקור חסידי מובהק אף היא, ש"הצדיק הגדול מופת הדור מ"ה חיים מקראסנא זצלה"ה [תלמיד הבעש"ט] חס על נשמתו [של בעל החמד"י] והיה רוצה בתקנתו, והיה מחזיק אצלו ספר חמדת הימים לעסוק בו תמיד לתקנו בזה".

הרי לנו שכבר בדור הראשון של החסידות מצינו מי שעסק בדרך קבע בס' חמד"י, וצדיק אחר (שאינן אנו יודעים בבירור את זמנו) סלל בפני הרבים את הדרך להחזיק בס' חמד"י.

המורס מכל האמור בפרק זה, שיש לנו יותר מ"שני מקורות בודדים" ליחס חיובי - ברב או במעט - לס' חמד"י, וכולם רחוקים מפסילתו לבוא בקהל חסידים.

האמנם "שתיקה רועמת" בקהל חסידים?

מכיון שהמחבר התקשה לגייס לעזרתו ידיעות ועדויות מוסמכות - בדרך החיוב - לפסילתו של החמד"י בקהל חסידים, הלך בדרך השלילה; היות וטרם מצא שבשום ספר מרכזי של הדורות הראשונים של תנועת החסידות ייעשה שימוש בס' חמד"י, וגם לא נמצאו שום הסכמה או עידוד בפי גדולי החסידות בדורות ההם על ספר זה, הרי שזו "שתיקה רועמת" המוכיחה שהספר נידון בשלילה בעיני גדולי החסידות (עמ' לה-לו), ואין לך עדות גדולה מאי הזכרתו של הספר ברוב ספרי החסידות המרכזיים (עמ' לז). ופשוט אצלו שההתעלמות של רובם המכריע של ספרי גדולי החסידות מהווה עדות ברורה ומוחצת להשקפה על החמד"י בעדת החסידים, יותר מהתייחסויות בודדות לחמד"י שכן נמצאו בספרי החסידים הראשונים (הע' 9). ובפרט בחסידות חב"ד, ההתעלמות המוחלטת מהחמד"י מעידה כמאה עדים שהספר היה חשוד אצל רבותינו הק' אדמו"רי חב"ד (עמ' לח).

על שום מה היו צריכים בכלל לצטט מהחמד"י בספרי חסידים? כותב רנ"ג: "ספר כזה מתאים היה מאד למגמת החסידות, שכן גם החסידות מיוסדת על תורת האריז"ל ומנהגיו". לשם כך משווה רנ"ג לספרים שהופיעו באותה תקופה על יסוד כתבי האריז"ל והחסידות אימצה אותם לחיקה, כגון ה'משנת חסידים', ה'מקדש מלך', 'שערי גן עדן', 'אור החיים' ו'ערוגת הבושם'.

ראשית דבר, עלינו להסתייג בכלל מהצורך שיש לה לחסידות להביא מהחמד"י, שהרי סוף סוף תורת החסידות אינה מיוסדת על מנהגי האריז"ל, ואין לה שום ענין להביא מהחמד"י עניינים של הנהגות ומנהגים.

אחר כך נשמיט מכאן את 'ערוגת הבושם' שספק אם נמצאהו "בספרים המרכזיים של הדורות הראשונים של תנועת החסידות" (ודאי שלא פעמים רבות), מאותה סיבה נשמיט גם את 'שער גן עדן',⁶ וניווטר עם שלושה ספרים שאין לחמד"י שום דמיון והשתוות אליהם כלל וכלל:

ה'משנת חסידים' לא הובא בקהל חסידים בגלל מנהגי המועדים אשר בו, אלא בהיותו עומד בשורה הראשונה של ספרי תורת האריז"ל (הן בכוונות שבו והן בביאור השתלשלות העולמות), ואף הוא נמנה עמהם.⁷ החמד"י לא הגיע אף לאפס קצהו של מעמד נכבד זה.

ה'מקדש מלך' הוא פירוש שלם ומסודר לס' הזוהר הק', ולא ספר מוסר וכוונות כעין החמד"י שהפירושים לזוה"ק באים בו אחת הנה ואחת הנה, וכבר נלקטו לתוך ה'מקדש מלך'.

החילוק בין 'אור החיים' לחמד"י אינו זקוק לביאור, ולא קרב זה אל זה כלל.

ועוד: האם "הספרים המרכזיים של החסידות" מרבים בכלל להביא סימוכין ותימוכין לדבריהם מספרים קדמונים (חוץ ממדרשים וזוה"ק)? פה ושם נזכרים סופרים וספרים, אבל ודאי שלא בכמות כזו שתצדיק את השאלה "למה לא הביאו גם את החמד"י". רבים הם המחברים שלא שפר חלקם שיובאו בספרי החסידות, גם אם מוס אין בהם.

הסקת מסקנות מאי-הבאתו של החמד"י יכולה להתבצע רק באם: [א] הספר נכתב בידי המחבר עצמו, [ב] המחבר עסוק באותו ענין שגם החמד"י דן בו, [ג] דרכו של מחבר זה לצטט מספרים העוסקים בענין שהוא דן בו. באם חסר אפילו אחד משלושת התנאים הללו, קושיא מעיקרא ליתא. בכמה מ"הספרים המרכזיים של הדורות הראשונים של תנועת החסידות" מתקיימים תנאים אלו? במיעוט שבמיעוט בלבד!

ועוד: נקח לדוגמה את מאמריו של אדמו"ר הזקן בעל ה'תניא', אשר אין ספק אשר לפניו לא קם עוד מי שהשפיע דא"ח בריבוי כמותו. כמה פעמים נמצא במאות מאמריו הארוכים את ה'ראשית חכמה', את ספרי המהר"ל מפראג, את ס' השל"ה, או את 'אור החיים'? ואם כל אלו הובאו פעמים בודדות בלבד, על מה ולמה יובא דוקא החמד"י?

האדמו"ר השני לבית חב"ד, הרה"ק ר' דובער מליובאוויטש, כתב בעצמו את ספריו והדפיס מהם למעלה מעשרה כרכים. ואף כי רבי הכמות המה עד למאוד, בכל זאת מפליא עד כמה מועטים בהם איזכורי ספרים. את ספר ה'תניא' למשל, מצאתי בהם שלוש פעמים בלבד!⁸

6. בהע' 6 מציין רנ"ג לאלו שחיבבו את השערי ג"ע או הביאו ממנו. ברם, מצינו גם צדיקים שהסתייגו מספר זה, כגון הרה"ק רי"א מזידיטשוב שלא החזיקו בין ספריו (ראה: 'שבחי הבעש"ט', ירושלים תשמ"ב, עמ' 59 הע' 2). ובשיחתו בש"פ משפטים תשמ"ב אמר הרבי מליובאוויטש זצ"ל: בנוגע לסידור 'קול יעקב' [לר' יעקב קאפיל בעל ה'שערי ג"ע'] שישנם בזה כמה פקפוקים, ועד"ז בנוגע לספרו 'שער גן עדן'. עכ"ל. נראה שלא הכל התייחסו ברצינות לסיפורו של המר"ל הראשון אודות חיבתו הגדולה של הבעש"ט נ"ע לספריו של הרר"י קאפיל. ואכמ"ל.

7. שכן כותב אדמו"ר הצמח צדק' (פסקי דינים, יר"ד, סי' קטז): דר"ז ההגר"ל ז"ל אמר לי משם רבינו הגאון [בעל ה'תניא'] ז"ל נ"ע זי"ע, שהקפיד ביותר על ענין שלא יהי' שם כלה כשם חמותה.. משום שזה נתבאר במשנת חסידים. והמ"ח לא העתיק [אלא] רק דברי האריז"ל, א"כ מסתמא ראה זה בכהאריז"ל. עכ"ל. ובשור' הצ"צ (אהע"ז סי' קמג) בשינוי קצת: וכן השיב כאדמו"ר הגאון נ"ע, שגם בענין אם שם הכלה כשם חמותה.. שזה החכר בספר משנת חסידים.. ואפשר הוא מהאריז"ל. עכ"ל.

8. והם: ביאורי-הזוהר (קלג, א), שער-האמונה (י, א), תורת-חיים (נב, ב).

ואם זו היתה דרכם של הדורות הראשונים של החסידות למעט בהבאות ובהשוואות לספרים אחרים, לא כן דרכו של אדמו"ר ה'צמח צדק' שהירבה לצטט מריבוי עצום של ספרים ולציין אליהם. האם משום כך נוכל להסיק מסקנות משתיקתו מספר פלוני? לא ולא!

כארבעים וחמשה ספרי חסידות נדפסו מכתביו של ה'צמח צדק', ולא מצינו בהם אלא פעם אחת ויחידה שמציין לאחד מספריו של בעל ה'תולדות יעקב יוסף'⁹ האם יעלה בדעתנו לומר שהיתה לו ח"ו הסתייגות כלשהי מהמחבר או מספריו? מה גם שבמאמר המיוחס לאדמו"ר הזקן בעל ה'תניא' מיעץ ללמוד בספריו של בעל ה'תולדות'.¹⁰

ואם לא נמצא לו לאדמו"ר ה'צמח צדק' צורך לציין לספרי בעל ה'תולדות' יותר מפעם אחת, לא קשה לנו כלל מדוע החמד"י לא הובא אפילו פעם אחת ויחידה.

מצינו גם הוכחה ברורה לכך שאי-הבאת ספר כלשהו בשמו המפורש, אינה מעידה כלל וכלל על כך שלא למדו בו ושלא הושפעו ממנו; זאת למדנו ממאמרו של הרב נחום גרינוואלד "נפש ורוח חסידית: השפעות חסידיות בספרי 'נפש החיים' ו'רוח חיים'" (היכל הבעש"ט, ה, עמ' כה ואילך). כלומר, השפעות חסידיות על תורתו וכתביו של הגר"ר חיים מוולוז'ין, אף שהגר"ר חיים אינו נוקב אפילו בשמו של ספר חסידי אחד!

במאמרו זה קובע רנ"ג, בין השאר: יש גם אצל רבי חיים השפעות גלויות של השקפת החסידות.. מצוי! בספר נפש החיים רעיונות ואף סגנונים שאי אפשר לראותם [אלא] רק כהשפעה ישירה של הספרות החסידית.. הגר"ח אכן קיבל שאין בחסידות שום רעיונות פסולים ח"ו, ואכן אף הסכים בהסכמה מלאה לרעיונות המרכזיים של החסידות.. ברור שהגר"ח ראה ועיין בספרי חסידות.. במיוחד יש לראות ההקבלות לאופי ספר התניא ואף לסגנונו.. השוואות לשוניות וסגנון לספר התניא המוכיחות על השפעה גלויה בעליל.. קיימות השוואות מדהימות בין רעיונות יסודיים של מאמרי בעל התניא שהיו בכתובים וטרם ראו עין הדפוס בזמן חיבור ה'נפש החיים'.. כמעט לאורך הספר כולו קיימת חפיפות רעיונית ופרשנית! בין החסידות לספר נפש החיים.. ע"כ ממאמרו של רנ"ג הנ"ל.

מעתה, מה מפריע לנו לומר - בסגנון זהה לחלוטין - שגם החסידות הושפעה מהחמד"י, גם החסידות קיבלה שאין בחמד"י שום רעיונות פסולים ח"ו והסכימה לרעיונותיו המרכזיים, ואף לומר שברור שראשוני החסידות ראו ועיינו בחמד"י?

תאמר, שלגר"ר חיים היתה סיבה מוצדקת שלא להזכיר את ספרי החסידות בשמם מפני שבא לחלוק עליהם, וחשש דילמא אתי ההמון לאיגרורי אבתריהו (כדבריו של רנ"ג, שסבירא ליה להגר"ח שהחסידות אינה שייכת להמון העם)? הרי אפשר לומר שמאותו הטעם עצמו העלימו גדולי החסידות את עובדת לימודם בחמד"י, מפני שהכל יודעים שהוא ספר שיצאו עליו עוררין, ואם יראו ההמון שלא חיישי רבנן לדעת הרבנים האוסרים, דילמא אתי לזלולי ברבנים ובאיסוריהם!

9. לפי ספרי המפתחות לדרושי הצ"צ מצאתי בכתביו רק מקור אחד: "עין בספר תולדות י"י פ'"), והוא ב'אור התורה' פ' בהעלותך, עמ' שמח.

10. בס' מאמרי אדמו"ר הזקן - על פרשיות התורה והמועדים (עמ' תתלא): תלמוד בהספרים דהרב דפולנאה.

דוגמה נוספת: על-פי בדיקת כתביו של ה'צמח צדק', ניתן היה להגיע למסקנה שהספר 'מסילת ישרים' לרמח"ל לא היה באוצר ספריו ולא ציטט ממנו לעולם, אע"פ שהיו לו הזדמנויות רבות לציין אליו. ברם, המעיין בהגהותיו של כ"ק אדמו"ר הרשב"ב מליובאוויטש הנדפסות בהוספות לס' 'לקוטי תורה' לאדמו"ר הזקן בעל ה'תניא', יראה שבמאמרים אלו שבכתיבת יד קדשו של ה'צמח צדק' (פ' במדבר) ניתוספה תיבה אחת קטנה: ובמס"י [=וב'מסילת ישרים'].

כלומר, ה'צמח צדק' הכיר וידע את תוכנו של ה'מסילת ישרים' ואף ציין אליו, אבל עובר להדפסת הדברים החליט מי שהחליט - אולי אפילו ה'צמח צדק' בעצמו - שלא להביא את הידיעה הזו לרשות הרבים. ואף גם זאת מפני הערעור הידוע שיצא על הרמח"ל.¹¹ ומה נקל היה לנו לבנות בנייני שוא על יסוד "שתיקה רועמת" זו, אלמלא רשם אדמו"ר הרשב"ב שינוי זעיר זה בגליון הלקו"ת שלו ואלמלא נדפסה הגהתו זו.

האמנם אין החמד"י ראוי לבוא בקהל החסידים?

תחת הכותרת הפסקנית "למה נפסל הספר, ומדוע אינו ראוי לבוא בקהל החסידים", מבאר רנ"ג שדבר זה אינו צריך לפנים, והוא מפני חשד כבד של שבתאות שעלה כלפי החמד"י, חשד שהתעורר "בידי הלוחם ללא חת בכת השבתאות - היעב"ץ, הגאון רבי יעקב עמדין זצ"ל, שטען שהמחבר הפלאי אינו אלא נתן העזתי נביא השבתאות".

כאן מוטלת עלינו חובת בדיקה, האם אכן התייחסו ראשי החסידות ברצינות לחשדותיו של הרב יעב"ץ שהוטחו בסופרים וספרים רבים.

ניתי ספר ונחזי, הוא ספר 'תורת הקנאות' של הרב יעב"ץ, שבו מציג המחבר רשימת ספרים ש"הבליעו ארסו של נחש" השבתאות.¹²

[א] בס' תפלה [דרך ישרה] של עפשטיין בסוף "עלינו". גם רמז על הצוא"ה [ש"צ] בהקדמת 'קיצור של"ה'. עכ"ל הריעב"ץ.

האם הס' 'קיצור של"ה' נפסל מלבוא בקהל חסידים? והרי להלן (עמ' מה, מו) כותב רנ"ג שכמה ממנהגי החסידים נובעים מ'קיצור של"ה' ולא ח"ו מהחמד"י! גם מנהג אמירת "פסוקי השם" בתפלת 'אלקי נצור' מקורו מ'קיצור של"ה'.

[ב] ס' 'אור ישראל' מביא המינות בכמה מקומות. עכ"ל הריעב"ץ [בהע' 19 שם מצוטטים כמה מדברי המינות הללו].

האם משום כך נפסל ה'אור ישראל' מלבוא בקהל חסידים? והרי להלן (עמ' נב) מובא ס' זה כמקור ראשון למנהג חסיד, ורנ"ג יודע היטב שיצאו עליו עוררין ובכל זאת הביאוהו בספרי חב"ד (הע' 20). אדמו"ר הצ"צ שלט היטב בס' 'אור ישראל' ובפירושי הזוהר אשר בו (אע"פ שאין הפירושים ערוכים כסדר הזוה"ק), והביאו פעמים רבות בכתביו, וגם בהגהותיו הנדפסות ב'לקוטי תורה'.

11. ראה גם בס' 'אהל רח"ל' (א, עמ' 74): יחס חב"ד לספר 'חוקר ומקובל' של רמח"ל (בספרי המפתחות לדרושי הצ"צ נרשם שס' זה מובא גם ב'אור התורה' שמות עמ' תתמא ובמדבר עמ' א'פא. אך בס' במדבר לא מצאתי שם).

12. אני משתמש במאמרו של רש"י ליימן "ספרים החשודים בשבתאות: רשימתו של הגאון יעב"ץ זצ"ל", אשר ב'ספר הזכרון לרבי משה ליפשיץ זצ"ל, נ.י. תשנ"ו, עמ' תתפה ואילך.

[ג] ס' (עץ) [חץ = חמדת צבי] על תיקונים.. שעושין ממנו [=מש"צ] אלוך ומשיח בן דוד ומשה רבינו ע"ה גם תשב"י קורין אותו ע"ש שבת"י. עכ"ל הריעב"ץ.

האם משום כך נפסל ה'חמדת צבי' מלבוא בקהל חסידים? הרי גם כאן יודע רנ"ג היטב שספר זה מובא בחסידות חב"ד (גם בהגהות הצ"צ, כדלהלן). ובאגרות-קודש רבינו זצ"ל (ח, עמ' רכג. במענה למי שרצה לדון ספר זה בשריפה): בהנוגע לספר זה בפרט, הנה כיון שכ"ק אדמו"ר הצמח צדק מביאו (לקר"ת דברים כז ע"ד, רשימות איכה עמוד מד), בטח אין לשמועות הנ"ל כל יסוד. עכ"ל. כלומר: לא חיישינן לדברי הריעב"ץ וגם לא למה שעיינינו רואות בספר, הן בתוכנו והן ברמזים הבוטים שבציורי השער,¹³ מפני שאין אנו מהרהרים אחרי מעשי הצדיקים (ודון מיניה לס' חמד"י שהובא גם הוא בספרי צדיקים, ולו גם פעם אחת בלבד).

[ד] פירוש על שיר-השירים נקרא ערוגת הבושם.. בהעזה יתירה. וכנראה היה כתוב שם עוד מענין המינות בביאור, ומחקוהו בעת הדפוס, שכן נראה מקומו חלק ופנוי כמו שיעור שורה בקרוב. ולא על המלגלג אני כועס.. כי ידוע שהן אדוקים בע"א זו ביותר, כי אם על המברך והמסכימים עליו. עכ"ל הריעב"ץ (בין המסכימים: בעל ה'נודע ביהודה' והר"ר יצחק סג"ל לנדא מלבוב).

האם משום כך נפסל ח"ו 'ערוגת הבושם' מלבוא בקהל חסידים? והרי יודע רנ"ג היטב שהבעש"ט הק' דיבר אודותיו גדולות ונפלאות (הע' 8). וגם הוא מובא בכתביו של אדמו"ר ה'צמח צדק'.

[ה] ספר מקדש מלך שנדפס עתה באמשטרדם שראיתי כרגע כנגע נראה לי.. עכ"ל הריעב"ץ (וראה שם בהע' 32 רמזים מגוף הספר, וכן דברי בזיונות שכתב עליו הריעב"ץ במקומות אחרים בשעה שקידש עליו מלחמת חרמה, ואשר "מינות גדולה ועצומה בו טמונה", וכל זאת משום שדבריו מיוסדים על ס' חמד"י).

האם משום כך נפסל ה'מקדש מלך' מלבוא בקהל חסידים? והרי שמועתו שגורה בפיהם ובפי כתבם, ורנ"ג אפילו מונה אותו בין ספרי הקבלה שהחסידות אימצה אותם אל חיקה (עמ' לה), ויודע הוא היטב שציטוטים מהחמד"י מובאים בו באופן תדיר, ואעפ"כ מובא ה'מקדש מלך' בחסידות חב"ד פעמים אין ספור (עמ' לח).

והרה"ק מוהרי"א מקומרנא, תוך כדי שהוא מתרעם על ה'מקדש מלך' על שום שמבסס את דבריו על החמד"י (שהיה פסול ביותר אצל הרה"ק הנ"ל), קורא הוא עליו: "אדונינו המקדש מלך.. אדונינו הקדוש המקדש מלך".¹⁴

גם במאמר 'משיב מפני הכבוד' קובע הרה"ק ממונקאטש במפורש: הלא נודע כי בס' מקדש מלך כולי עלמא מודי וקדוש יאמרו לו, ובודאי קים לי' [להרה"ק מברדיטשוב] בגוי' דמה שהביא בס' מקדש מלך [מהחמד"י] הוא ידע שאינו מהפסולת וסיגי התערובות, רק מהאוכל טהור ונקי.

[ו] הרמח"ל נדרש אף הוא לגנאי בס' 'תורת הקנאות' - אע"פ שנפקד מקומו מרשימה זו - ובכל זאת מצינו (לעיל) שאדמו"ר ה'צמח צדק' מביאו בכתביו.¹⁵

13. ראה: מ' כרמלי-וינברגר, 'ספר וסייף', נ.י. תשכ"ז, עמ' 117.

14. מצוטט ב'תעלומת ספר', עמ' 139.

15. כמה דוגמאות לייחסם של החסידים לספרי רמח"ל, ראה במאמר "דרכי הפצתם של כתבי קבלה לרמח"ל בפולין

ובליטא", ק"ס, מה (תש"ל) עמ' 136-138; 150-153.

[ז] ספרים וקונטרסים רבים פרסם הריעב"ץ נגד הג"ר יהונתן אייבשיץ, ויצא לנגדו במלחמת חורמה ובהאשמתו בשבתאות גלויה.

אך למותר הוא לציין ששום ספר מספריו של הגר"י אייבשיץ לא נפסל מלבוא בקהל חסידים, ובתשובות ה'צמח צדק' למשל, מובאים ספריו 'כרתי ופלתי' ו'אורים ותומים' עשרת מונים יותר מאשר שו"ת 'שאלת יעב"ץ'.

לאור כל הדוגמאות הללו, לא מובן לנו מדוע ייגרע חלקו של החמד"י מכל שאר הספרים שהריעב"ץ הטיל בהם חשד, ומדוע נופל הוא מהם עד כדי לפוסלו מלבוא בקהל חסידים. כמו כן, כלל לא מובנת היא מאלה הלהיטות לעשות כל טעדי שבעולם, כדי להוכיח את "נקיון כפיה" ו"חפותה" של החסידות מעיון ושימוש בס' חמד"י. וכפי שיתבאר גם בפרק הבא.

האם היתה לחמד"י השפעה על מנהגי החסידים?

רנ"ג מביא את דבריו של הרב צוריאל, המונה מנהגים חסידיים רבים שמקורם בחמד"י ובשל כך מסיק הוא שהספר נתקבל אצל החסידים, אך הוא טוען לעומתו ש"כאמור, אין זה נכון כלל והספר לא התקבל בקרב מייסדי החסידות". כמדומני שכבר ראינו לעיל שקביעתו הפסקנית אינה כל-כך מבוססת, אך נשוב ונראה כיצד מתמודד רנ"ג עם המנהגים הללו.

לשיטתו יש לבדוק במקורו ובשרשו של כל מנהג; מקורו: האם החסידים נטלו את המנהג ישירות מהחמד"י, או שמא מספר כלשהו שתיווך ביניהם. שרשו: מהו המקור שממנו שאב החמד"י את דבריו (בהע' 30 מסביר רנ"ג, שגם אם קיבלו מהחמד"י דרך מתווך, הרי שהדברים נלקחו מהמקור שממנו קיבל החמד"י ולא מהחמד"י עצמו. ושוב אין אנו מבינים את החילוק בין מקור לשורש).

בהמשך דבריו טוען רנ"ג שכל כולו של החמד"י אינו אלא ליקוט בלבד, ו"לית ליה מגרמיה כלום" (לשונו בעמ' נז). וכאן הבן שואל: אם כן, "מה הרעש"? ומה בכך אם נאמר שהיתה לחמד"י השפעה על מנהגי החסידים, הרי הוא אינו אלא ליקוט מספרים קדמונים "כשרים למהדרין"?

בוא וראה שכך כתב הרה"ק ממונקאטש במאמר קנאותו 'משיב מפני הכבוד' (מצוטט אצל רנ"ג בעמ' לז): "נראה כי 'הי' איך שיהי', גם אם מחברו הי' צדיק תמים, בעל כרחו שלטו בו ידי זרים וערבבו בו דברים אשר המה אסורים. גם אם נחליט שהוא רק באיזה מקומן, מאן חשיב מאן ספין ומאן רקיע לברר הפסולת מתוך האוכל או להפך בדברים שכבשן עתיק יומין". עכ"ל.

ובכן, מאן חשיב מאן ספין ומאן רקיע לברר הפסולת מתוך האוכל, יותר מאשר גדולי החסידות? מה מפריע לנו לומר שראשוני החסידים הפכו בדברים שכבשן עתיק יומין, עיינו הדק היטב מה לקרב ומה לרחק ובחרו להם מנהגים טובים וחוקים ישרים?

שיטה זו מפורשת גם בדבריו של הרה"ק ממונקאטש (שם): ומה שנדפס בס' 'בית אהרן' הנודע מהרב הקדוש איש אלקים מהר"א הגדול מקארלין זי"ע [הוידי לערב יוכ"פ שמקורו מהחמד"י], גם אם נאמר שהוא מכת"ק הרב זצ"ל, בטח קים לה בגוה דממקום קדוש הוא מקורה ואינה מהפסולת. עכ"ל. הרי לנו שאין ח"ו שום פגם במה שגדולי החסידות ביררו מתוך החמד"י.

בפרט אם גם הם ידעו את אשר יודע רנ"ג, שהחמד"י אינו אלא מלקט ולית ליה מגרמיה כלום.¹⁶

רנ"ג עושה מאמצים כנים למצוא מקורות קדומים לכל המנהגים ה"חשודים" שמקורם בחמד"י, והדבר עולה בידו ליפה. אך השאלה שעדיין עומדת בפנינו היא, האם את התפשטותם של מנהגים אלו בתפוצות ישראל יש לייחס לחמד"י - שהיה ספר נפוץ וידיים רבות משמשו בו - או שמא עלינו לייחסם לאותם ספרים קדמונים שרק יחידי סגולה שמעו את שמעם ומתי מספר ראום בעיניהם.

על כך אשיב במשל: אדם שיכנס לבית-כנסת, ויראה כי לוחות הברית אשר על ארון הקודש ועל מפת הבימה מרובעים המה, קני המנורה שעל התיבה עשויים באלכסון וכך גם קני המנורה הרקומה על הפרוכת, ובלוח העץ שלפני הש"ץ אין "שיויתי" ואין שמות קדושים כלשהם. האם יכול להיות לאדם זה ספק שהוא נקלע לבית-כנסת של חסידי חב"ד?

אף כי כל ההוכחות הנ"ל ניתנות להפרכה אחת לאחת: היותם של הלוחות מרובעים מוכחת מגמרא מפורשת, לא הרבי מליובאוויטש הוא שחידש זאת והוא גם לא הראשון שעורר על כך בדורנו. קני מנורה אלכסונים צויירו כבר בידי הרמב"ם עצמו בפירוש המשנה ובי"ד החזקה, פקסימילא מפירוש המשנה הנ"ל נדפסה כבר לפני עשרות שנים, זמן רב לפני שהרבי מליובאוויטש יצא לרבים עם חידושו זה. גם מפירושו של רש"י לתורה ניתן להוכיח שקני המנורה נעשו באלכסון, וכבר דשו רבים בסוגיא זו עוד לפני הרבי מליובאוויטש. תיבה ללא "שיויתי" וללא שמות קדושים היתה נהוגה בקהילות חסידיות רבות, ואין היא מאפיינת את בתי-הכנסת החב"דיים דוקא.¹⁷

הפירכות אכן מוצקות כראי, אבל המציאות לא תשתנה: מקורות אלו אמנם היו קיימים מאות בשנים לפני הרבי מליובאוויטש, אבל מה שגרם ליישומם בפועל בבתי-הכנסת היתה ההתעוררות שעורר הרבי מליובאוויטש בדבר צורת המנורה והלוחות, הוא ולא אחר.

הוא הדין לגבי מקורותיהם של המנהגים: אפשר שלכל מנהג ניתן למצוא שורש ומקור בספרים קדמונים קדושים ויקרים, אבל הדעת נותנת שהשתרשות המנהג נובעת מספר נפוץ ולא ממקור טמיר ונעלם.

את אחת הדוגמאות לכך מגיש לנו רנ"ג בקנה: בעמ' נט מצטט הוא מאגרת-קדשו של הרבי מליובאוויטש זצ"ל שבה נאמר, שאת הטעם לאיסור גטילת-ידיים ביוהכ"פ ובתשעה-באב הוא מצא בס' 'מקדש מלך'.

16. כנראה שרנ"ג ניסה בעצמו לתרץ את הקושיה הזו, וכתב (בעמ' מב): כל המנהגים שיוחסו עד כה לחמדת ימים בטעות יוחסו אליו, ומקורם בספרים שקדמו לו. עם זאת, ברור שעדיין חשד השבתאות מוטל על הספר, שכן מצויים בו דברים שמקורם בשבתאות, ובצדק נפסל הספר לבוא בקהל החסידים. עכ"ל. אך לדברינו עדיין הקושיה במקומה עומדת, מפני שגדולי החסידות יכלו בהחלט לברר את האוכל מתוך הפסולת ולהבדיל בין הקבלה הנאמנה לבין הקבלה השבתאית.

17. בס' 'יד שאול' על שו"ע אדמו"ר (סי' א), שכן היה גם בבית-מדרשם של מרן הבעש"ט נ"ע והרה"ק ר' ברוך נ"ע ממזיבז. ב'משמרת שלום' (סי' טו, א), שכן הוא בבית-מדרשו של אביו האדמו"ר מקידנוב. וראה שער-תשובה (סי' א אות ג) בשם ה'תבואות שור' שנטה לבטל מנהג זה, וכן בדברי מוהרצ"ה מזידיטשוב בס' 'סור מרע ועשה טוב' (מהדורת אמ"ת, עמ' עא-עב).

טעם זה מובא ב'מקדש מלך' מהחמד"י, המצוטט אצלו באריכות.

אליבא דרנ"ג הוי קושיא, והוא מתרץ אותה באמרו: ברם, מצאתי רעיון זה בשני מקורות קדומים יותר, ואינו חידוש של החמדת ימים. עכ"ל. ולהוכחת דבריו מצטט רנ"ג מה'מגיד מישרים' וה'עולת תמיד'.

אח"ח 1234567

ואנחנו לא נדע מה "הרוויח" בחשיפת המקורות הקדומים; הרי הרבי כותב שהוא מצא זאת ב'מקדש מלך' (המצטט מהחמד"י), ומי מאתנו יהלך שהדברים לא נתחדשו בבית מדרשו של החמד"י? עובדה שהרבי מצטט את ה'מקדש מלך' ולא את המקורות הקדומים, ועובדה שה'מקדש מלך' מצטט גם הוא את החמד"י ולא את המקורות הקדומים.

כלומר: לפנינו דוגמה להשפעתם הישירה של החמד"י וה'מקדש מלך', ולא להשפעתם של ה'מגיד מישרים' וה'עולת תמיד'.

מזרחי

האם אדמו"ר בעל ה'תניא' מזכיר את החמד"י בשולחנו?

בשו"ע או"ח (סי' רפה קונטרס-אחרון א) מציין אדמו"ר הזקן לס' "ח"ה ח"ב פט"ו"; לאיזה ספר הכוונה? תמיד נהגו לומר שהכוונה לס' "חמדת הימים", ורנ"ג מביא שכך אמנם פוענחו ראשי-התיבות בס' "מראה מקומות לקונטרס אחרון", אלא שנאלצו לשנות מ'ח"ב פט"ו' ל'ח"א פ"ג'.

בפלפול ארוך מוכיח רנ"ג שאין לומר שכוונת אדמו"ר היא לחמד"י, אבל אין לו הצעה חלופית: "למי הכוונה? בינתיים לא מצאתי למי הכוונה, אך יש לנו 'ידיעת השלילה'. דיים הדברים שכתבנו לקבוע שאין הכוונה לספר דידן" (עמ' מה).

איני יודע האם יש בכח פלפול זה להכריע, מפני שלנגד עיני מונח פלפול אחר שהדפיס הרה"ח ר' שמואל מנחם מענדל שניאורסאהן שי' ("קונטרס תפארת שבתפארת ה'תשס"ד" - 'תשורה' לרגל קשרי-השידוכין.. ב"ך למ"טמונים ה'תשס"ד), וממנו עולה שכוונת אדמו"ר היא אכן לס' חמד"י וכוונת הציון 'ח"ב פט"ו' היא ל'חלק בתרא דף טו'.

אין להתעלם מהדוחק שבפענוח זה, אבל עינינו הרואות פלפול לעומת פלפול, אתי פלפולא חדא ועקר לאיך פלפולא. בכל אופן, הדברים אינם חתוכים אלא תלויים בסברה, ואין אנו יכולים לקבל ללא פקפוק את דבריו של רנ"ג כי "ברור שלא לחמדת ימים כוונת רבינו הזקן".

המקור להסתלקות הרשב"י בל"ג בעומר

הכל יודעים של"ג בעומר הוא יום הסתלקותו של הרשב"י, ועניינו של יום זה יפה נתבאר בתורתו של אדמו"ר הזקן בעל ה'תניא', הן בסידורו ב"שער הל"ג בעומר" והן במאמרו, כגון בד"ה להבין היטב ענין הילולא דרשב"י (מאמרי תקס"ב, עמ' תל ואילך). במכתבו משנת תקס"ד כותב רבינו הזקן לאנ"ש: לעשות יום משתה ושמחה בח"י אייר הבע"ל לטובה יומא דהילולא דרשב"י (אגרות-קודש, עמ' קיז).

בגל' תת"ס של 'הערות וביאורים' (ל"ג בעומר תשס"ג) כתב רנ"ג, שנראה שענין ל"ג בעומר כיום הסתלקותו של רשב"י היה רוח וידוע, כדמוכח מדברי הרב חיד"א ב'ברכי יוסף' שנדפס בשנת תקל"ח [ויש להוסיף עליו, מ'יערות דבש' ח"ב דרוש יא (שנאמר בשנת [תקכ"ב]): ויום ל"ג בעומר הוא הילולא דרשב"י כי מת אז].

מוסיף רנ"ג וכותב שם: ומנין היה נפוץ ענין זה? בינתיים מצאתי מקור אחד שכידוע הי' בזמנו בעל השפעה מרובה.. והוא בספר 'חמדת ימים' שנדפס לראשונה בשנת תצ"ב בערך..: "ונמצא כתוב בספר הקדמונים שיום ל"ג לעומר הוא יומא דאתפטר רשב"י ע"ה מן עלמא, ונוהגים בליל זה לימוד רזין דחכמתא דילה ובאדרא זוטא וששים ושמחים בהילולא דיליה". עכ"ל רנ"ג.

לעת-עתה לא מצינו מקור קדום לחמד"י. לא מן הנמנע שממנו פשטה ידיעה זו בתפוצות ישראל, וכדברי רנ"ג "שכידוע הי' [החמד"י] בזמנו בעל השפעה מרובה".¹⁸

במאמרו הנוכחי לא נדרש רנ"ג לענין זה כלל.

סיכום

אוצר החכמה

לדעתי הפריז הר"ר נחום גרינוואלד על המידה בפסילתו המוחלטת של החמד"י; בין גדולי החסידות לא מצינו אלא אחד ויחיד שיצא במלים בוטות נגד ספר זה, לעומת צדיקים אחרים שחיבבוהו ברב או במעט וקבעו בו לימודם בסתר או בגלוי.

לאי-איזכורו בספריהם של צדיקים יש סיבות רבות, שונות ומשונות, שאין לתלותן כלל בפסילת הספר. ובטח שלא ניתן להסיק מעובדה זו מאומה באשר לייחסם אל החמד"י.

אין זה מופרך כלל שהיתה לחמד"י השפעה על מנהגי החסידים, שהרי אין ספק שהוא היה ספר נפוץ ובעל השפעה. ומצינו שגם אלו שהסתייגו ממנו בקנאות גדולה, ידעו והבינו שניתן לגדולי ישראל לברור מתוכו דברים ישרים ונאמנים. טענתו של רנ"ג שהס' חמד"י "לית ליה מגרמיה כלום" ואין הוא אלא מלקט מספרי המחברים שקדמו לו, רק מחזקת את האפשרות שלא נמנעו מלקבל ממנו הנהגות טובות ודרכי חסידות.

18. בגל' תתסא של 'הערות וביאורים' כתבתי, שב'פרי עץ חיים' מהדורת תקמ"ה נכתב גם-כן "שמת רשב"י ביום ל"ג בעומר", וא"כ יכול הוא להיות מקור לדברים האמורים במאמרו של אדמו"ר הזקן משנת תקס"ב. אך כאן טעיתי טעות גדולה בשיקול הדעת: לא יתכן שרק בשנת תקמ"ה נתחדש לו לאדמו"ר הזקן של"ג בעומר הוא הילולא דרשב"י; אלמלא היתה ההילולא נוהגת במזריטש, לא היה אדמו"ר הזקן מניח יסודות חדשים לביאור ענין הילולא דרשב"י ומחדש לפתע את הקשר שבין ההילולא לבין ספירת "הוד שבהוד" דוקא (ומה גם שראינו לעיל שבקהל ישראל אכן היו הדברים ידועים כבר לפחות עשרות שנים קודם לכן).

האמור במכתבו של הרבי (המובא אצל רנ"ג שם) בשלילת דברי הפע"ח, אינו מתייחס לעצם הסתלקותו של רשב"י בל"ג בעומר. אלא רק לנאמר שם שרשב"י הוא מתלמידי ר' עקיבא שמתו בימי הספירה.

הרב נחום גרינוואלד

ספר חמדת ימים בחצר החסידים – תגובה

תודה לכל המשיבים והמגיבים אלו שהוסיפו מרוחב ידיעותיהם ואלו שביררו פרטים מעורפלים, לכולם תודתי נתונה.

מ"ח 1234567

אגיב כעת על ביקורתו של הרב יהושע מונדשיין:

ביקורת לשמה

אוצר החכמה

ראשית אני מוסר מודעה, שאין לי שום סיבה אישית לפסול את החמדת ימים, ואין כאן שום מגמתיות רק סברות לגופו של ענין.

שנית, לפני שאענה בפרטיות על הביקורת, אני חייב להקדים הבהרה כללית ולסכם בקיצור את טיעוני. מדבריו נראה כאילו כתבתי שלפי החסידות הספר חייב שריפה, בעוד שסך הכל כתבתי שבעקבות החשדות נמנעו חסידים מלעניין בו ולא הביאו ממנו ולא ציטטו ממנו. לא טענתי שהספר הוא של נתן העזתי, אך טענתי שיש בו מעורב משהו שעורר חשדם. כמה חשדו למחצה לשליש או לרביע לא ביררתי, אך בפועל אפקוהו מן בית המדרש בגלל איזו סיבה. מזה הסקתי, אשר הטוענים שניתן להביא רא' ממנהג פלוני או ציטוט אלמוני שזהו ספר קדוש ומקודש, להד"ם. וזה שיש מנהגי חסידים שלכאורה מקורם בספר זה, טענתי שלא נלקחו משם, כפי שאבהיר עוד להלן ביתר שאת. כללו של דבר: המשמעות שראה הרי"מ בדבריי, כאילו כתבתי שיש איסור חמור להחזיק את הספר וכי"ב, היא מוטעית מיסודה. אתייחס כעת בקיצור לפרטי טענותיו.

דעת הרבי מליובאוויטש זי"ע

הרי"מ טוען, שהסתרתי את דברי הרבי, בגלל שאינם מבטאים שלילה מוחלטת לספר. חשד זה אין בו ממש. בדרך כלל, בכל המאמר ציטטתי בפנים דברים שיש בהם משום חידוש ואינם מודגשים כל כך בשאר המקורות שצינתי, שכן רציתי רק להביא מן החדש, ואילו לחומר הידוע מכבר צינתי בשפע בהערה הראשונה. כל חשד של הסתרה אין בו ממש.

עד כמה לא מוצדק חשד זה ניתן להיווכח מפרט זה: הרי"מ טוען שהקפדתי להביא במלואם את כל דברי השוללים, אך אין זה נכון כלל, שהרי מגדולי השוללים הוא הרה"ק מקאמרנא, ולא הבאתי את דבריו בפנים. וכן לענין הרה"ק מזידטשוב.

את דברי הרבי כבר ביארתי באריכות גדולה מאד במאמרי בקובץ 'הערות וביאורים' שצינתי אליו בהערות, ולא רציתי לצטט שוב הדברים. אך פשוט שלדעתי אכן קיימת בדברי הרבי התייחסות שלילית לספר. דיוקי סרק של הרי"מ לטהר את הדבר - לא מתקבלים אצלי כלל, כפי שביארתי שם בארוכה. (הרי"מ מביא רק את חציה הראשון של האגרת, וכשקוראים את האגרת בשלימותה ורואים את היחס החיובי לחמדת ימים מתבררת דעתו של הרבי בעליל, כפי שהתבאר שם).

לו רציתי לטייח הייתי מצטט בפנים רק את עדות הרי"ל גרונער, מזכירו של הרבי, שכתב בגליון הערות וביאורים מס' תתל"ט עמ' 80 סיפור שבדידיה הוי עובדא: "לפני כמה שנים, הכנסתי לכ"ק אדמו"ר נשיא דורנו חבילה של ספרים עתיקים, בינם הי' גם הס' 'ח"י'. שאלתי את הרבי, מכיון שבס' זה מובא כמה מנהגים וכו' שלע"ע לא נמצא מקור להם במק"א, אם כדאי לציין אליו. ואמר הרבי: לא ידוע לך אשר אודות מחבר ס' זה ישנן הרבה תרעומות אם הוא בר סמכא ולמי הי' שייך, וכמה גדולי ישראל התרחקו ממנו, ולכן לא כדאי לציין אליו. ואח"כ הוסיף: נישט כדאי קוקן אין עם [לא כדאי להביט בו]."

ובאמת גם עדות זו הבאתי באותו קובץ, וציננתי סתירה לכך מעדות אחרת. אם כי ידעתי בשעת מעשה עוד הוכחה המאשרת לכאורה את דברי הרי"ל הג"ל שהרבי הוא נגד ציון לספר חמד"י, מעלי הגהה שהתפרסמו ב'הערות וביאורים' לחג השבועות תשס"ב, שהרבי מחק ציון לחמדת ימים.

ואלה הם דברי הרב גרינפלד בקובץ הנ"ל:

"ראיתי צורך לציין להגהות רבינו, על שיחת שק"מ תולדות ה'תשמ"א, וכדלהלן:

באחת משיחות השבת, הזכיר רבינו את המנהג שהובא באחרונים, שילדי ישראל יתנו צדקה בימי החנוכה.

המור"ל כשלא מצאו היכן מופיע מנהג זה באחרונים, הכניסו אל רבינו פתק ובו כתבו שלא מצאו מראה-מקום למנהג זה (ואדרבא במג"א ריש הל' חנוכה נאמר ש"נוהגים... לסבב על הפתחים", היינו - לקבל).

ועל זה ענה להם רבינו: "...להוסיף ציון למנהג שהת' נהגו להביא להמלמדים שלהם (משכורתם? דמי חנוכה?) בימי חנוכה ולכן נקראו... [לברר בדיוק אצל הרח"ל שי' - ע"פ המלון דווינריך ריבקין? וכן המקור (פוקס? ...) ". עכלה"ק.

לאחר קבלת מענה זה, וסידור השיחה ע"פ המענה, הכניסו המור"ל עוד פתק בו כתבו: "מצו"ב קטע מהשיחה... וכפי שסדרנו ע"פ מענה כ"ק אדמו"ר שליט"א... הס' חמדת ימים ומ"ש שם (נעתק בהערה ומצו"ב) - נעתק בס' "יידישע געלט" למר יצחק ריבקין ע' 103 (מצו"ב)". עכ"ל.

ובקטע השיחה שצירפו, כתבו בהערה: "וראה ס' חמדת ימים... נתפשט מנהג...".

אלא שרבינו העביר את קולמוסו ומחק את מראה-המקום, כלומר את שם הספר, והשאיר את הציטוט המלא (כמעט) מספר זה!

כלומר: רבינו בעצמו ציין לספר "יידישע געלט", שמביא את חמדת-ימים, בפשטות כדי שלא לציין אליו, והמור"ל, שהביאו את מקורו של "יידישע געלט" (ח"י), נוכחו לדעת שדעת רבינו אינה נוחה מזה.

כי, הרי באם ספר זה הי' מקובל, וכו', קשה לומר שרבינו לא יציין אליו מעצמו, או לכל הפחות ישאיר אותו כמקור (למנהג שהוא היחיד שמביאו!), ויתרה מזה, יציין לספר (שאינו תורני - י"ל בשנת תש"כ!) המביא מנהג זה, עיי"ש.

בשעת כתיבת מאמרי ב"היכל הבעש"ט" ידעתי גם על דבר מענה זה, אך לא ראיתי צורך בהבאת כל הנידון שם. ולדידי פשוט בתכלית, שבאגרת הנ"ל נוקט הרבי יחס שלילי לעיון בספר.

שניים שהם ארבעה

א] ענין גדול עושה הרי"מ מהמקורות החיוביים לספר. אך אחרי כל אריכות דבריו לא אדע כיצד יש בכך משום ערעור על דבריו.

חילקתי את המקורות לשניים: מקורות מזמן תלמידי הבעש"ט שהביאו בספריהם. ושתי שמועות מאוחרות. עבורי יש הבדל גדול בין מקורות הקרובים לתלמידי הבעש"ט לבין מקורות מאוחרים, שמפי השמועה, מסיבה זו או אחרת, אחזו מספר חמדת ימים. אך גם מהמקורות המאוחרים לא התעלמתי לגמרי, אם כי לדעתי אין להם אותו ערך. לא הבנתי מה כוונתו בהתחקות אחרי המקורות על מסורות בית סיגוט ועל הטירחא שהיתה לו. וכי פקפקתי בהן?

לדידי הרי זה כמו לשפוט על פי מנהג ה'דברי חיים' מצאנז, שבחורים יש להם להניח תפילין על תוה"מ - שכן היא הדעה המרכזית של החסידות?
אוצר החכמה

או לקבוע על פי דעת ה"אבני נזר" וסייעתו, שאין לתקוע בר"ה בעת תפילת הלחש - שכן היא הדעה המרכזית של החסידות.

כך קיימים מנהגים או השקפות שנוטים לפעמים מהזרם המרכזי של החסידות בחצרות מחצרות שונות.

ב] גם לא הצלחתי להבין מדוע האריך אודות הספר 'תפארת ישראל'. הרי אני כתבתי בפירוש שהוא מהחבריא קדישא של הבעש"ט, וגם זה לא טשטשתי, ומה יוסיפו עוד עשרה מקורות? וכי אם הבעש"ט אהבו, אז בכל ביתו של הבעש"ט נאמן הוא? כתבתי רק שאין כאן הוכחה שדעת הבעש"ט היא בעד הספר, כי יתכן ולא שמיעא ליה סברא זו. ועוד נראה, שלמרות שאכן חביב הי' על הבעש"ט מ"מ אין להשוותו לבעל התולדות או להמגיד ותלמידיו המפורסמים, או ר' מיכל מזלוטשוב ותלמידיו וכיו"ב.

(כמובן, שבאלו שעסקו ב"תיקון" החמד"י - לא עסקינן, שהרי מכאן רק למדים שלצדיק יש ענין ללמוד ספר לבררו, אך אין מכאן הוכחה לכשרות הספר ללימוד ההמון, וכלשון התניא "ואל יהי שוטה לעסוק בהעלאת המדות.. כי אין יעלהו למעלה והוא עצמו קשור למטה". ופשוט, שהיו צדיקים שלמדו ספרים שונים לבררם, אך הלא זו הוכחה הכי גדולה שבאמת משהו אינו בסדר, ורק בכח הבידורים אפשר להעלות כל רשע מהתהום).

ספרי חמדת ימים בספריית הרש"ב

הרי"מ מביא מרשימה עלומה, שהרש"ב רכש ספרי חמדת ימים לספרייתו, והרי בספרייתו היו רק ספרי קדש, ולפי זה שואל, שאם נאמר שנתקבלו דברי שבחי הבעש"ט שהבעש"ט זרקו על הרצפה, כיצד החזיק הרש"ב את הספר.

אך אני כתבתי בפירוש שדלעתי רק גרעין הסיפור נכון, ומכלל הן אתה שומע לאו, שהפרטים אינם מדויקים.

כמו כן לא ברור מאותה רשימה אם הרש"ב סילק ידו מספרים שבתאים ממש, כמו ספרי קרדוזו וכיו"ב. ועד שאין יודעים בדיוק מה הי' בכל ספרייתו לכאורה אין להוכיח כלום על מהות הספרי' רק על בסיס לשון הרי"ץ שהיא של ספרות אורתודקסית.

מה שהבאתי הוכחה מדברי בעל דרכי החיים, שבוודאי דבריו משקפים הרקע החסידי, כוונתי היתה לא מה שקיבל מסבו, אלא מהאווירה החסידית שחי בה, שמסתבר שלא הי' כותב אלא מה שהי' רווח בין חסידים. וכן בנוגע שבחי הבעש"ט, הרי הספר נכתב בידי חוגו של הרה"ק ר' גדלי' ליניץ, מהתלמידים המובהקים של שניים מתלמידיו המובהקים של הבעש"ט, ובוודאי אם סופר סיפור כזה, זה שיקף אווירה של חשד על הספר.

שתיקת הספרים

כמובן עיקר הוכחתי היא מהעובדא שיש מאות, אם לא אלפי ספרי חסידות, ורק ארבע מקורות המביאים מספר זה, ואף אם ימצאו עוד מקור אז יש לנו חמש מקורות או ששה מקורות. עבורי זוהי הוכחה חזקה ביותר שאכן התעלמו החסידים מהספר במכוון ממש משום חשד.

(א) הרי"מ קובע באילו ספרים הי' מתאים להביא את החמד"י על פי הכרעת שכלו, אך הדברים אינם מוכרחים כלל. הנה בעל התולדות שמביא גם מספר 'אור ישראל' (כתונת פסים פרשת שלח, ושם הוא ענין שהחמדת ימים מאריך בו לגבי פורים, ודבריו של החמדת ימים כנראה לקוחים כדרכו מאור ישראל) ומביא ספרי דרוש שונים כגון ספרי אלגאזי ועוד, ואילו את החמד"י אינו מביא כלל, הלא דבר הוא. כמו כן ספריהם של הבני יששכר, ספרי משמרת שלום, ספר של מנהגים, ועוד מאות סוגי ספרים בכל פרדס החסידות שבוודאי יכלו להביא את החמדת ימים, ואין זכר למו!

מוזרת בעיני הקביעה שאין מה להביא מחמדת ימים כאשר הספר הוא מלא וגדוש בדרוש ומוסר קבלה הלכה, ולא בקבלה בלבד.

(ב) ועוד, והוא העיקר: תמוה בעיני החשבון של ספרי הצמח צדק שהביא מכל הספרים שבעולם, לא רק מאורי אור ומקדש מלך, אלא גם ספרים נדירים כמו טור ברקת [שבמק"א הצ"צ כותב שאינו בידו (אורה"ת ויקרא א עמ' מז) ובכל זאת מביאו (שם ויקרא עמ' תעט ויקרא כרך ג' עמ' תשלז עמ' תשנה)], הספר אור ישראל מובא (ויקרא ג עמ' תק"ע), וספר שערי גן עדן (אור התורה במדבר במדבר חגה"ש הוספות 20) סידורו (ויקרא כרך ג עמ' תש"ל, שה"ש עמ' תתי"ב) סידור מהר"י קאפיל (שם ע' תתי"ג) וספר אשל אברהם לר' אברהם רוויגו, וספר רוח דוד (שה"ש תתקצה-ו ובכ"מ), וספרי ערוגת הבושם. אך את החמד"י לא הביא למרות שבוודאי הכירו מהמקדש מלך! ההוכחה מאי הבאת התולדות שוברה בצדה, שכן מודה במקצת שאכן פעם אחת כן הובא. (ובאמת עדיין לא ברור שלא מובא יותר ועל יסוד המפתחות לבד קשה להחליט. ויש לציין למאמרי אדה"ז עניינים עמ' רנז, שמביא ספר בן פורת יוסף). ואולי י"ל, שמכיון שכל תורות הבעש"ט שבספרי התולדות כבר לוקטו בכתר שם טוב, ומאידך תורות התולדות הם דרוש וסגנון שונה מתלמידי המגיד, לכן מיעט בהבאתם. ובכלל מיעט יחסית גם בהבאת שאר ספרי חסידות. ושערי תירוצים לא נעלו).

(וכמו שכל הוכחתו על הבאת החמד"י היא מהבאה חד פעמית בספר תפארת ישראל, כך נאמר לענין הבאת התולדות בכתבי הצ"צ, שהבאה חד פעמית שם הבאה).

ובכלל, אי הבאת ה'תולדות' אינה מיישבת אי הבאת ספר נפוץ אחר, כלום תלי לא תניא בדלא תניא. אתמהא.

ד) הוכחתו מדבריי שמצטט באריכות מיותרת, לענין שלא הובאו ספרי חסידות בנפש החיים אף שברור ששאב מהם, תמוהה, שהרי בנפה"ח אנו יודעים היטב למה לא ציין לתלמידי הבעש"ט. ואף לענין הבאת החמד"י בכתבי חסידות, אכן יתכן שהובאו דבריו, שהרי לא אמרתי שכל תוכנו של ספר חמדת ימים פסול, אלא רק שמזה שלא ציטטוהו בשמו מוכח, שמשוהו חשוד יש בספר מצד איזה טעם שיהי'.

ואכן מסכים הוא לדבר, רק מחדש חידוש נפלא, שלא ציטטו מהספר, משום שיצא עליו ערעור ולא רצו שילמדו בספר "שיצאו עליו עוררין ואם יראו ההמון שלא חיישי רבנן לדעת הרבנים האוסרים דלמא אתי לזלזולא ברבנים ובאיסוריהם". סברא מופלאה זו היא באמת חידוש גדול, שהרי בפרק הבא מאריך בעצמו שלא איכפת ליה לחסידים זה שהיעב"ץ פסל עוד ספרים כמו קיצור של"ה ואור ישראל וכו', ואם כן לא מובן מדוע דוקא על ספר חמדת ימים חשו לדברי היעב"ץ שלא יצייתו לרבנים? ועוד, וכי לא כולא עלמא ידעי טענת היעב"ץ על ר' יונתן? מלבד זאת הוא סותר עצמו מניה וביה, שהחליט שלא הזכירו את המסילת ישרים בגלל הערעור של רבנים, ובכל כלל ישראל התקבל בקדושתו ונקי מכל חשד ובכל זאת לא הזכר, ואילו ספרי רבי יונתן שהובאו ספריו בהלכה על ידי רביה"ז וכו', מדוע לא חששו לחשש רבנים? ולדידי כל הסברא מופרכת היא, ומעולם לא שמעתי על חשש מסוג זה אצל חסידים.

מה ראוי לבא בקהל ומה לא

בפרק זה מאריך באריכות מופלגה, להוכיח שהרבה ספרים נפסלו על ידי היעב"ץ ובכל זאת חסידות אינה פוסלתם. וכאן נשאלת השאלה, וכי אני אמרתי שפסלו את הספר בגלל עדות היעב"ץ? אם נפסל בידי אדמו"רי החסידות, הם ידעו מדוע ולמה, ולא אמרתי שזהו בגלל סמכות היעב"ץ.

אך עובדה היא ששאר הספרים לא נפסלו מאיזה טעם שיהי', והספר דנן כן. למה? אני יכול לומר סברות רבות. אך הרי בפרק הקודם כתב שלמעשה לא מביאים ספר זה בגלל הערעור שיצא עליו, וכאן נשאלת השאלה, לדבריו למה לא חשו לספרים אלו? ואדרבה כל ראיותיו רק מבססות ומאשרות שאכן דוקא ספר זה נפסל, כי אם לא כן מדוע לא הזכירו בשם כמו שהזכירו ספרים אחרים?!

ובעצם הענין, כל הרואה בעינים פקוחות יראה מה שרמזתי בין השיטין, שאכן משהו מוזר ישנו במחבר עלום השם של החמדת ימים, שכפי שהראיתי הרי בודה מלבו "מורי" ומורה שלא הי' ולא נברא, וכל הספר אינו אלא העתקה, ונראה כמו תעמולה לאיזהו תנועה. ובוודאי הרגישו היטב גדולי החסידות שמחבר ספר זה חשוד הוא. (ואילו שאר המחברים התברר להם שרק בטעות הביאו משהו מדברי ש"ץ (כידוע שבנוגע מחבר 'אור ישראל' הנ"ל הצהירו שידי אחרים שלטו בספריו ואכמ"ל) או נגררו ובתום לב או מלכתחילה אין חשד בדבריהם (כפי שהרבה טוענים על ספר חמדת צבי)).

(ומעניין אם הרי"ם הי' חושף באיזה מחבר שכל מלאכתו ברמי', אם הי' מגן עליו בלהט ובמגמתיות כזאת. והאם היה לומד בירושלמי המזוייף?).

והרי ברור שבספר זה מפאר ומאדיר את נתן העזתי, כאשר מביא פיוטיו לליל הפסח וליל שביעי של פסח וליל שבועות, ובכל פיוט יש ר"ת של שמו של נתן בגלוי, ומכנה אותו בתוארים של קדוש וטהור. (בחמד"י חלק מועדי ה' פסח פ"ד כותב על פיוט נתן: "ואחד קדוש מדבר תיקן פיוט וקדוש ומופלא להיות כל איש שורר בביתו נכבדות מדובר בו... והשיר הזה גנוז אתי בס' חמדה גנוזה". ושם, בפרקים על שביעי של פסח פ"א: "וא' קדוש מדבר יסד פיוט קדוש ומופלא להיות כל איש שורר בביתו לליל ז' של פסח") והדבר תמוה ומתמיה. ולא רק זה אלא כל פעם שיש משהו מנתן העזתי מיד מכנה אותו כ"קדוש אחד מדבר", הכל בלשון סתרים כמו תעמולתן בחשאי.

רוח הקדש הופיעה בבית מדרשם של גדולי החסידות, והיטב חשדו במחבר זה. מאידך, מכיון שאת רוב דבריו ליקט מאחרים, לא פסלו את תוכנו. ואכן נכון מאד לדעתי למצוא חפותה של חסידות משימוש בספר כזה.

אוצר החכמה

מקור ושורש

אחישו 1234567

בכל אריכות הבירור רציתי לומר דבר פשוט, שמשום מה מתעלם ממנו הרי"מ. שאחרים רצו להוכיח, שמזה שיש מנהג מסוים ששרשו בחמדת ימים, ראי' שהספר קדוש בעיניהם, ואילו אני טענתי שלהד"ם. תלמידי המגיד, כמו אדמו"ר הזקן, לא ראו את המנהגים בחמד"י אלא קיבלו את הדברים מסידור רבי שבתי או ממשנת חסידים וכי"ב, כדמוכח ברור מסגנון סידור אדמו"ר הזקן, ואם כן אין הוכחה כלל באשר לקדושת החמדת ימים. ואם תאמר, אם זה ספר פסול הוא, כיצד לא הרגישו ברוח קדשם שמנהג זה בא בפסול? על כך באה התשובה, שבאמת אין המקור משם, כי לית ליה מגרמיה כלום. ובמילא מנהגי החסידים אינם אומרים מאומה על קדושת הספר, וזה פשוט וישר.

קעת נשאלת השאלה: האם רבי שבתי רשקובר לא קיבל מהחמד"י באופן ישיר, שכן מסתבר, כמו שהרי"מ ממשיל במשלו באריכות מופלגת, שכל המנהגים לא הזדמנו בפונדק אחד אלא בגלל החמדת ימים.

והנה באשר למנהגים שב'משנת חסידים' ברור שספר 'משנת חסידים' נדפס לפני ה'חמדת ימים' (כמו שהארכתי במאמרי) ולא ראה את הספר, וא"כ פשוט שהמנהגים נלקחו משם, שכן המשנת חסידים הי' נחשב אצל גדולי החסידות כדברי אריז"ל ממש. אך מה בנוגע לסידור אריז"ל, כמו רבי שבתי מתלמידי הבעש"ט, האם הם לקחו מהחמד"י?

באמת זוהי שאלה שניתן לשקול אותה, ועניתי עליה בהערה, שלדעתי לא מסתבר שאכן רבי שבתי שאב מהחמד"י. וטעם הדבר, מכיון שמדובר במספר זעום ביותר של מנהגים שעליהם הדיון. והרי ראינו אצל הספרדים שהושפעו ממנו לקחו ממנו ללא סייג וללא שיור, ואילו כאן רק מספר זעום של מנהגים. לפי זה מוכח לדעתי שרבי שבתי אכן לקחם מהמקורות של החמד"י, ספרים שהיו די ידועים למקובל דייקן כמו רבי שבתי מרשקוב.

כמו כן הערתי, שבאמת שאלה זו חשובה מאד בנוגע להוספות של המהדורה השני' של עץ חיים ופע"ח שנדפסו מכת"י של רבי שבתי, וההוספות ממנו הם, ואם נקבל שאכן רבי שבתי לקח

מהחמד"י הרי ישנם שם הוספות של החמד"י, ואם לאו לאו. ודבר זה צריך בירור היטב. (ודעתי בהשקפה ראשונה שההוספות אינן ממנו, אלא היו בידיו הרבה כת"י מקבלה).

האיזכור של "ח"ה" בשולחן ערוך רבינו הזקן

במאמרי הארכת לתהות אם בכלל יתכן מבחינת התוכן שכוונת רבינו היא לחמדת ימים, שכן לא מבואר בחמדת ימים כדברים שציטט ממנו.

על זה מביא הרי"מ פירוש לר"ת - "חלק בתרא דף טו". לא קראתי את דבריו של המפרש, אך עלובה עיסה שהנחתום מעיד נגדה, שהרי הרי"מ עצמו מודע לדוחק שבפירוש זה, ואין לו טעם ורית. אך תמיהני על מה שכתב שלא ידוע "האם יש בכח פלפול זה להכריע מפני שלנגד עינינו מונח פלפול אחר", הרי דן פלפול פלפול גזירה שוה. אני הוכחתי לגופו של ענין שבהבנת הדברים אין קשר ביניהם, ואילו לנגד זה יש פלפול מפותל המעוות את הציון התמוה, וכי זהו פלפול לעומת פלפול?! (לפחות ציפיתי שהרי"מ יפריכני בהסבר בתוכן הענין שפלפולי אינו צודק).

¹²³⁴⁵⁶⁷אח"ח

המקור להסתלקות רשב"י

הרי"מ מביא את דבריו על ^{לפי חכמה}הסתלקות רשב"י בל"ג בעומר, שמקור הדברים בחמד"י, ולהגדיל התמיהה מסכים לחזור משיקול דעת קודם שלו, שהמקור של רבינו הזקן לא יכול להיות מעץ חיים שכן הוא נדפס רק בשנת תקמ"ה, ולא מסתבר שדבר זה רק נודע אז.

ואני דוקא מקבל במקרה זה את שיקול דעתו המוקדם של הרי"מ, ולכן לא הכללתי במאמרי. ולפליאת הרי"מ היאך יתכן שרק אז נודע הדבר לאדה"ז, נראה לי שאין זו שאלה כלל וכלל, שכן בוודאי היו אז בנמצא כל כתבי אריז"ל בכתבי יד, ובמיוחד אם כתב יד זה הוא של רבי שבתי מרשקוב שהי' רווח אצל חסידים במעזריטש, ואם כן לא מהחמד"י קבלוהו. והדבר פשוט.

(אך עדיין נשארה השאלה דלעיל, האם רבי שבתי מרשקוב לא הוסיף מחמד"י לע"ח. ודבר זה צריך בירור).

סוף דבר

מההתעלמות המופגנת של החסידים ניתן ללמוד שהספר נדחה, וחסידים לא קרו ולא שנו בו ואפקוהו מבית המדרש, אף כי לא השליכו אותו מביתם.

משלחן הספרים

מכתבים שנתקבלו במערכת

בוקארעסט, שקורא להמהרי"א נבג"מ מזידיטשוב ולבעל היכל הברכה נבג"מ מקאמאנא, מורי ורבי והסתופף אצל עוד צדיקים - מאמר בירחון ילקוט יוסף (שנה ב' קונטרס ט"ו סי' קנ"ז), וכל המאמר הוא הצדקה על ספר חמדת הימים, ואח"כ בא מכתב מהרה"ג ר' יודא זצ"ל בן הדברי גאונים מסיגעט ג"כ לטובת הספר וכידוע אחיו הי' חתן האמרי יוסף מספינקא.

על הטענות שהיו על הספר, שנמצאו בו חידושים שאינם בכתבי האר"י - הרבה כבר מצאו להם מקורות בכתבי האר"י ובכתבי הרמ"ע מפאנו. ועיין בספר הנפלא והמפואר תפארת צבי על הזוה"ק, מהרה"ג המושלם וכו' וכו' ר' מרדכי שליט"א שפילמאן, שבכל הו' חלקים שהדפיס עד עכשיו הביא מקורות ומאמרים על החמדת הימים.

וכן ראיתי את דברי הרנ"ג במאמרו בהיכל הבעש"ט גליון ו', ולא באתי לחלוק על מסקנותיו רק להעיר קצת.

חלק על בין המצרים מצוי בכתב יד

אחת הטענות העיקריות על החמד"י היא, שלא נמצאו בו דיני בין המצרים כידוע, וע"ז בא החבי"ף בספרו כל החיים אות השגה סי' יח באריכות, ומביא שדיני בין המצרים נכללו בדיני ערב פסח. ועיין בספר "אבי הישיבות" לדוב אליאן (תולדות הרה"ג ר' חיים זצ"ל מוואלאזין) ח"א מדף 184 עד דף 187, בהערה 35 מביא מקונטרס נס פח שמן מר' ארי' לייב מוקחניצא - וילנא תרנ"ג - בזה"ל: ואני ראיתי חלק מיוחד על בין המצרים בין ספרי הרה"ג ר' יוסף אב"ד דק"ק זאבולדאווא וכן כבר נרמז זה בירחון וילקוט יוסף אות ר"ז. א"כ נפלה טענה זו על הספר.

החתם סופר וחמדת ימים

ידוע גודל התבטלותו ואיך שהי' כרוך מרן החת"ס אחר היעב"ץ.

ועיין בשו"ת חת"ס ח"ו סי' נ"ט וז"ל: הנה נמצא בשכנות ספר מטפחת סופרים למהיעב"ץ תמצא שם כי דבר גדול דיבר "הנביא" ז"ל בענין זה הלא ישתוממו כל רואיו עכ"ל.

התייחסות הרה"ק מסקווירא לספר חמדת ימים בהמשך למאמרו של רנ"ג בגליון האחרון (ז) בענין ספר חמדת ימים והתייחסות מאורי וגדולי החסידות לספר, ברצוני להביא מה שאמר לי כ"ק האדמו"ר מסקווירא שליט"א בעת שהגשתי לו את הקובץ האחרון, וראה את המאמר הנ"ל. על שאלתי מה היה יחס אדמו"רי סקווירא לספר הנ"ל הוא השיב: ^{לפי חסידיו} שלא היה מקובל ספר חמדת ימים על אביו הרה"ק רבי יעקב יוסף מסקווירא, ולא עיין בו. אבל בכל זאת לא נמנע מלשהות בבית שיש בו ספר זה, בניגוד לכמה צדיקים שלא רצו לשהות בבית שיש בו ספר זה. גם הוסיף, שדעת אביו היתה שספר הנ"ל לא נתחבר ע"י אחד מגדולי כת ש"ץ, כלומר ע"י נתן העזתי בעצמו, אלא ע"י אחד שמביא מדבריו ומשאר מחברי הכת הנ"ל.

גדלי' אבערלאנדער

מקורות בענין החזקת הספר "חמדת ימים" אצל צדיקים

המחלוקת אודות הספר חמדת ימים ארוכה מארץ מידה, והרבה כבר נכתב בזה, ובאתי רק ללקט איזה זרים וללקט שכלים.

השאלה היא אם הספר היה בבחינת כל יראה וכל ימצא, או שגם אלו שהי' להם הספר באוצר הספרים שלהם והסתכלו בו מפעם לפעם לא השתמשו בו הרבה לפי ערך - ובכל זה נחלקו גדולי ומצוקי וצדיקי עולם, אולם זה ברור שנכנסו או הכניסו בספר זה בכוונה דברים שאינם ראויים.

שני המקורות הראשונים אודות שלילת הספר הם בשאלית יעב"ץ ובמור וקציעה סי' תפ"ט, ובשבחי הבעש"ט. היעב"ץ ברוב קדושתו וצדקתו וחריפותו לא קימץ בדבריו, ובשם הבעש"ט נבג"מ ג"כ יש מימרא חריפא.

הגנה על הספר ומקורות למונאות בכתבי אר"ז

קודם כל בשנת תר"ס כתב בעל עשר קדושות וכו' - הרה"ג ר' ישראל זצ"ל בערגער אב"ד

מביאים את ספר חמדת הימים דפוס ליוורנו, אע"פ שהיעב"ץ הי' דודם.

אלו שהחזיקו את הספר בביתם ואלו שלא

הבני יששכר לא החזיק את הספר רק מה שמביא המקדש מלך ציטוט, לפי עדות נכדו המנח"א. בתפארת צבי שם מביא עדות, שהרה"ג ר' וועלוועלע מינצברג, הראב"ד מקודש מירושלים, ראה ספר חמדה"י עם החותמת של הרה"צ ר' שמחה מבאבארעק שהי' תלמידו של הר"ר זושא נבג"מ מאניפאלי, עיין במכתב סופר ח"ב תשובות וחידושים בסוף הספר דף קמ"ז ע"א.

אך הדבר הכי מופלא הוא, שכידוע אדמו"ר בעלזא היו שמרנים מאוד, וידוע הסיפור מאדמו"ר האמצעי מבעלזא מרן מהר"י שהתאכסן פעם אצל מישוה וראה אח"כ ספר בלתי רצוי בחדרו התפלל שהד"ת והתפילה שהתפלל ולמד שם לא יהיו להם שום שייכות איתו, ואעפ"כ לפי עדות הרב יצחק לאופער מקראקא, שהי' חתן הרה"ח ר' שמואל געלבוואקס שהי' נקרא בבעלזא ר' שמועל ביאלער, הי' לכ"ק מרן אדמו"ר מהרי"ד נבג"מ את הספר באוצרותיו. אך מאידך גיסא הבעל פתורא דאבא שנדפס בירושלים בשנת תרס"ה ע"י הגבאי של האדמו"ר האמצעי מרן מהר"י מבעלזא בשם ר' אורי גבאי, והוא ספר מנהגי האריה"ק, וכפי מה שבדקתי לא מביא את הספר חמד"י.

וידידי הרה"ח - אשר כל רז לא אניס ליה בכל אשר שם בעלזא יקרא - ר' מרדכי נ"י פעדער, אמר לי, שהאדמו"ר הראשון מבעלזא נבג"מ עיין בספר חמדה"י בליל ניטל.

ואודות הישמח משה, ידוע מה שסיפר נכדו האדמו"ר מסיגט-סאטמאר שליט"א שהי' לו בירושה מבית אבותם ספר חמדה"י, מובא בויגד משה על הגש"פ.

אגב שאלתי את האדמו"ר מקופיטשניץ שליט"א החונה בירושלים עיה"ק אם יש לו איזה קבלה מבית רוזין או אפטא אודות ספר זה, ואמר לי שלא שמע, אך בבית דודו האדמו"ר בעל אביר יעקב מסאדיגורא ובבית זקינו האדמו"ר מקופיטשניץ זי"ע לא הי' נמצא הספר.

נדולי לימא וחמד"י

היסוד ושורש עבודה כידוע בצואתו ציווה לבניו בזה"ל: "ראשון ספרי מוסר תלמודו ספר חמדה"י ואחר סיום ספר זה תתחילו ספר ראשית חכמה".

ודעתו של החת"ס ידועה עד שמסיק שטוב יותר אם יפרדו מקהל הגולה ויתערבו בעכו"ם הם ובניהם ולמצוה רב תחשב.

וסיפר לי הרה"ג הצדיק המפורסם מוהר"ר משה שטערן אב"ד דעברעצין יזכר שמו לברכה, שבהיות החת"ס בדערעזין והיו שם כמה אנשים שהשתייכו עוד לכת ש"ץ או פראנק, שם החת"ס את הספה"ק מגדול עז וכל אחד הי' צריך לעבור ע"י הספר ולשום ידו ולישבע שאינו מן אותו הכת והחת"ס בדק אותם כסוטה.

ואעפ"כ מעיד נכדו, המו"ל של ספרי החת"ס עה"ת ודרשות, בהקדמתו לספר מכתב סופר להגר"ש סופר אב"ד קראקא שהי' לו ספר חמדה"י בירושה מבית אבותיו. ועיין חת"ס עה"ת מהדורת רי"נ שטערן סו"פ וירא עמוד ע"ד.

הרה"ק מראפשיץ עיין בחמד"י בהקפות, וידע לברר הרברים הבלתי רצויים

אודות הדור הראשון אחרי הבעש"ט כמעט לא ידוע, חוץ מהסיפור שמביא הרנ"ג מקובץ שפתי צדיקים - קאפיטשניץ, מהרה"ק ר' חיים מקראסנא. אך נאמנה עלינו עדותו של הכהן הגדול מאחיו ר' צדוק נבג"מ, שסיפור אחד שסיפר המגיד מקאזניץ לא נמצא אלא בספר חמד"י.

מובא בספר תפארת צבי, שמתלמידי הרבי מלובלין ידוע שיטת השר בית הזוהר בעל עטרת צבי נגד הספר, וכשמביא המקדש מלך דבריו מזכירו רק בשם ספר פלוני, חוץ בחלק ראשון בהגהותיו על הזוהר דף נ"ט ע"ג מביאו בשמו, וזה דלא כבעל העשר במאמרו הג"ל, שאומר שאף פעם לא מזכירו בשמו.

אך מצד השני חבירו ועמיתו היחיד בדורו בחכמת האלוקים בעל זרע קודש מראפשיץ, לפי עדותו של נכדו האדמו"ר הראשון מבאבוב זצ"ל, כפי המובא בספר תפארת צבי שסיפר לו האדמו"ר מהר"ש השני מבאבוב באריכות, שהרה"ק מראפשיץ הי' מעיין בספר חמדה"י בשעת ההקפות ביו"ט אחרון של חג, רק לפעמים הי' אומר שכאן נתערב בו דברים בלתי רצויים.

אך עיין בהסכמת הגרי"ש נאטנזאהן זצ"ל מלעמבערג על הספר מדרש תלפיות, שגם בו נתערב דברים, עיין למשל אות משית, ואעפ"כ נתן הסכמתו על הספר.

אגב, עיין בספר מגן גיבורים שחיבר ביחד עם גיסו הגרמ"ז איטינגא, סי' צ"א באלף המגן ס"ק ג'

אבל מסתבר, שבעיקר נשתרבו המנהגים ע"פ כתבי האר"י, של"ה, קיצור השל"ה, משנת חסידים, סידור ר' אשר, ור' שבתי, וספרי החיד"א, וכגון נוסח התפילות שאומרים בשעת הוצאת הס"ת בעשרת ימי תשובה, י"ג פסוקים שיר למעלות אשא עיני וגו', וארח צדיקים וגו', יה"ר שע"י הארת תיקונים וכו', שמצאתי המקור הראשון בסידור ר' שבתי מראשקוב ו"ל.

גם אין להתעלם ממה שהעתיק בספר "תעלומת ספר" בחלק שני פרק ראשון דפוסי ושערי הספר, שנדפס הח"י בזאלקווא ר' פעמים במשך עשרים שנה, (א) תקב-תקד, (ב) תקו, (ג) תקיג-תקטו, (ד) תקכ"ג, שמוזה נראה האיק נתפשט הספר במקומות ההם, פודול' וואלין, מקום מגורי החסידים. ועי' שם שמעתיק שער הספר, וגם כמה דברים שהשמיטו והחליפו דברים שהי' בו חשד שבתאות, מה שלא עשו בדפוסים ובמקומות אחרים, שכנראה הי' בשביל החסידים, שמצד אחד נשמעו חששות אודות המחבר ומצד אחר השתמשו עמו, הגם שאינו הכרח שהי' בשביל תלמידי הבעש"ט.

בספר הנ"ל מעתיק שער דפוס הראשון אומיר, חלק שלישי למועדים וימים נוראים בשנת תצ"א, חלק ראשון ושני בשנת תצ"ב, (ב) בקושטאנדינא בשנת תצ"ה-תצ"ז [ואתנם לפ"ק - תסלה לפ"ק], ג - (ו) בזאלקווא כנ"ל, (ז) בליוורנו תקכ"ב - תקכ"ד, במהדורא זו חילקו הספר "בפעם הראשונה" לד' חלקים, וכן הוסיפו בראש כל חלק תשובות מאת ר' משה זכות, ובחלק ג' הוסיפו ענינים לבין המצרים, (ח) בויניציאה בשנת תקכ"ג [ועתה יגדל לפ"ג], שם כאן חלקו את הספר לארבעה חלקים כמו בליוורנו אלא שלא הוסיפו ההוספות שהוסיפו שם, זוהי המהדורא היפה ביותר.

בשערי מהדורא זו כתוב "נדפס בפעם השלישית" - כי לא ידע המדפיס על קיומם של דפוסי זאלקווא. ואשר לדפוס ליוורנו הרי נדפס בו בזמן שנדפס דפוס ויניציאה, ומסיים ב"תעלומת ספר" אשק העובדא שהספר נדפס באיטליה בשני מקומות בבת אחת, בליוורנו ובויניציאה, מראה מה רבה היתה הדרישה אחרי הספר. ועי"ש מה שתופס למחבר "בית עקד ספרים" שרושם גם מהדורת ליוורנו תקי"ט שלא היתה ולא נבראה, וכן עושה מארבע מהדורות של זאלקווא מהדורא אחת ורושם תקד - תקטו, ע"כ.

אבל עיון קל בשער הספר בדפוס ויניציאה יראה שגם הוא טעה, שנדפס באמת בשנת תקי"ח לפ"ק, דאותיות הגדולות הם רע"ת'ה' יג'ד'ל' לפ"ג, והוא קודם דפוס ליוורנו שנדפס בשנות תקכ"ב-תקכ"ד,

ועוד שם: "שתלמדו בכל סעודה ביו"ט לפחות דף אחד". ונאמנים דברי ר' מענכין הלפרין שמביא בשם ר' חיים וואלאזינער שקילס מאור דבר חידוש של החמד"י על מסכת ברכות דף ו', מובא בספר קהילת יעקב לבעל משכנות יעקב ובעל נחלת דוד בספר דברי דוד, עיין בזה בספר אבי הישיבות. אך עיין בשו"ת זכר יהוסף להגאון הגרי"ז שטרן אב"ד שאוויל בח"ב בסופו בחלק תהלוכות האגדות פרק ו' ד"ה עוד בא, דבר פשוט שהחמד"י מחברו הוא נתן העזתי, והי' מגדולי ליטא כידוע.

נדולי הספרדים וחמד"י

אודות דעת חכמי הספרדים ידוע. ועיין שרי חמד כללים מערכת א' כלל ק"ד אות ו' ס"ק ב' מביא את דברי הזוהר חי מקאמאנא עם כל הביטויים החריפים על החמדת ימים ולא מגיב שום דבר, והדבר אומר דרשני. וכידוע בספרי החיד"א הוא לא מוזכר לשום צד אע"פ שיש תפילות שמביא. אך מה שמסתפק הרנ"ג שאולי מה ששמע מהרה"ק משינאווא זי"ע ששמע בשם הרה"ק בעל זרע קודש מראפשיץ נבג"מ שמעת שהי' צדיק א' בעולם, ואינו רוצה לפרט שמו מפני הכבוד, מאז והלאה מותר להחזיק הספר כי הצדיק הנ"ל הי' גלגול נשמתו וכו' והנ"ל רצה לומר שכוונתו להרה"ק ר' חיים מקראסנא, מביא הרה"ג ר' מרדכי שפילמן בספרו תפארת צבי ששמע מאחד ששמע מהמנח"א בעצמו שכוונתו הי' על החיד"א.

ברוך צבי פעדער

שנת ומקום הדפסת הספר חמדת ימים והשפעתו על דרכי החסידים

כבוד מערכת היכל הבעש"ט

במאמרו של הרב נחום גרינוואלד בגליון ו', מביא מקור להרבה מנהגים של החסידים ממה שכתוב בח"י, שכבר קדמו בספרים שנדפסו קודם שנת תצ"א-ב שנדפס בפעם הראשון הח"י, ובדרך כלל נראים דבריו נכונים, שלא נתפשטו המנהגים והתפילות ע"י הח"י לבד אלא ע"פ ספרים אחרים לפניו ולאחריו.

אבל אי אפשר לומר דבר ברור בזה. וכגון מה שמביא מספר שירי הלזים "ואנשי מעשה נהגו לקרות הלל בשעת אפיית מצות מצוה זכר לשחיטת קרבן פסח", שאולי לקח הח"י ושאר המחברים מספר זה, אינו מסתבר שהחסידים נהגו ע"פ ספר שלא הי' נפוץ וידוע, ובפרט שכותב "ואנשי מעשה" נהגו וכו', דהיינו שכבר נהגו כך ואינו מחדש המנהג.

זי"ע מקאברין סיפר על הרב ר' שמואל ראשער ז"ל שהי' מעיין בו תמיד, ואדמו"ר מסלאנים זי"ע אמר ע"ז שאמר זאת לנוח דעתו שהי' מביט בו מנעוריו".

ב. בקשר להערות הר"ר יוחנן לאווען על דבר בעל השמועה של הווארט על תורה מגני ומצלי, יש להעיר שבספר שיח שרפי קודש (מהדורא הישנה) חלק ב' דף 72 אות רל"ה מביא ד"ת זה בשם ר' יחזקאל מקוזמיר זצ"ל.

בברכת להגדיל תורה ולהאדירה

אלעזר יונה שטיינמעטץ
בית שמש

בענין ספר חמדת הימים

לכבוד הקובץ הנפלא "היכל הבעש"ט"
שלום וישע רב לעולם וכט"ס

בגליון ו' (ניסן תשס"ד), האריך הרב נחום גרינוואלד, ביחסם של גדולי החסידות לספר חמדת הימים, יעו"ש באורך מעמוד ל"ד והלאה.

ורציתי להוסיף מה שהראה לי פעם הגה"צ רבי גדלי' משה ראטה שליט"א, מכתב שכתב זקנו הגה"ק רבי אהרן ראטה זצוק"ל, בעל השומר אמונים, וז"ל: ואודות הספר חמדת ימים, הנה זה הספר מלא וגדוש בחכמה גדול ורמות, ומלא מוסר ויראת ה' והרבה גדולים וקדושים השתמשו בו כמו בעל מקדש מלך וכדומה מהקדמונים, אבל מה נעשה תלמידי בעש"ט דשדו ביה נרגא, ולא ראינו שהתלמידי בעש"ט יביאו דבריו, ואומרים בשם הבעש"ט זצ"ל, שצוה שלא ללמוד בו, הגם שמובא בספר הקדוש יסוד ושורש העבודה שראשית הלימודים יהא בחמדת ימים, אבל אין ראיה מזה כי אפשר הוא הקדוש לא נודע לו עיקר הדברים, והביאו לי זה הספר במתנה והסתכלתי בו וראיתי ונתרגשתי מריבוי החכמה אשר שם, ואח"כ החזרתיו לבעל המתנה, כי יראתי ונפחדתי אפילו מספק דברי תלמידי בעש"ט זצ"ל, כי לאורם ניסע ונילך עד ביאת גואל צדק בב"א, והלא יש לנו הרבה ספרים אשר אין ספק בהם ובקדושתם, ולמה לנו להכניס עצמינו בספיקות, על זה מן השמים אין מקפידים אם אדם נזהר מהספיקות, עכלה"ק.

נמליאל הכהן רבינוביץ
מח"ס גם אני אודך
בני ברק

ולא נדפסו בפעם אחת במדינת איטליה, והם חילקו לד' חלקים בראשונה, וכמו שכותב בפתח חלק רביעי, אמר המדפיס, כמה מעלות טובות.... שכמעט לא הי' עוד בנמצא אחרי אשר נדפס ב"פ, פעם א' באזמיר, והשנית בקושטאנדיניא, ועיני כל ישראל עליו... אשר חלקתיו לשנים להפקת רצון השואלים אותו כך מחולק לד' ראשים כדי שיהיו כמעט ארבעתם שוין בצביון ובקומתן, ובג' חלקים הראשונים מעתיק הקדמת הרב ר' יעקב אלגאזי ז"ל כפי אשר נמצא בספר ח"י הנדפס בקושטאנדינה ואיזמיר, ועי' עוד באוצר הספרים בן יעקב בערך ח"י.

ומהדורא זו צולם מחדש ע"י הוצאת מקור ומצוי בשוק אלא שבטעות כותבים צילום דפוס קושטא תצ"ה (ומשם במאמר הנ"ל הערה 2 ו'31), ועכ"פ רואים שנדפס אז הספר לאשכנזים כפי ערך שנדפס לספרדים, ולפי החשבון הנ"ל עוד יותר, אלא שאח"כ נפסל הספר במזרח אירופה ולא נדפס עוד משנת תקכ"ד ואילך, ולעומת זה במקומות הספרדים נדפסו חלקים ופרקים למאות תחת שמות אחרים בקונטרסים וספרים שונים למועדים וימים נוראים כמו שנרשם בתעלומת ספר (ח"ב פ"ב), ולדוגמא ספר "חמד אל-הים" תקון לשבעת ימים הסכות, שנדפס מחדש בסדרת "ספרים קדושים מתלמידי בעש"ט הק"י" (חלק צ"ב), ע"י הוצאת בית הלל!

1234567 h"ח

י.ב. בוכינגער
קרית יואל

רבי מיכל מולוטשוב נמנע מלעיין בחמדת ימים לכבוד מערכת "היכל הבעש"ט"

א. בקשר למאמרו של הרב נחום גרינוואלד אודות ספר חמדת הימים, ראיתי להוסיף סיפור שמופיע בכתבי ר"י שו"ב ח"ב (מהדורא ראשונה) אות נח: וכעין זה באות תקע"ד, "הרבי ר' מיכלי זצ"ל הי' לו לפעמים גילוי אביו ר' יצחק מדראביטש זצ"ל, פעם אחת אחר פטירתו פתח התיבה מהספרים, וראה ספר אחד שהי' עליו אבק הרבה וקורי עכביש, שניכר שמונח זה זמן מרובה, ולקח אותו ועיין בו, והי' ספר חמדת הימים, ונתגלה לו אביו, וא"ל מה אתה מעיין בספר הזה, א"ל הלא עומד בין הספרים שלך, א"ל תוכל להבין כיון שיש עליו אבק הרבה כ"כ מסתמא לא הבטתי בו, וא"ל עוד הגם שאין נמצא בתוכו מאומה מ"מ אין כדאי להביט בו, ואדמו"ר